

TÓTH FERENC

Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén

François baron de Tott vagy más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak¹ hajdani sikere ellenére mindig is az újkori diplomáciatörténet rejtélyes, homályos fejezete volt. Egyrészt, életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása sem történt meg.² Egyébként pedig az utókor igen változatos és gyakran anakronisztikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg.³ Gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Édesapja, Tóth András a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült, és így jutott el Franciaországba. François de Tott 1733. augusztus 17-én született Franciaországban, a Meaux-tól nem messze, La Ferté-sous-Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier, helyi nemesi családból származott, melynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763) közigazdász és író volt. A csupán kilenc éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawföldi csatában megsebesült. A fiatal huszártisztet ígéretes képességeinek köszönhetően a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba küldte, hogy megtanulja a török nyelvet, és megismerje az ország szokásait. A konstantinápolyi pérai tolmácsképző iskola (*école des jeunes de langue*) 1669 óta létezett, és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását. A fiatal de Tott is itt készülődött folytatni apja tevékenységének folytatására, valamint a franciaországi és törökországi magyar emigráció érdekeinek szolgálatára. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit emlékiratai első könyvében örökítette meg. Tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ben jött el, amikor a Krím-

¹ François Baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról. Szombathely, 2008..

² Palóczy Edgár: *Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője*. Budapest, 1916. 253–270.; Horbulák Zsolt: *Adalékok Tóth Ferenc báró származásához*. Vasi Szemle, 59. évf. (2005) 6. sz. 734–744.; uő.: *Novšie fakty o genealogii rodu baróna Františka Tótha*. Acta historica Posoniensia, XIII (2010), 126–144.

³ Lásd ehhez: Tóth Ferenc: *Voltaire et un diplomate d'origine hongroise en Orient*. Cahiers d'études hongroises, 7 (1995). 83.

félszigetre küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–1769-es hadjáratában, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezései második könyvében.⁴ Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősieen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyorstüzelésű hadtestet (az ún. szüratesikat). Az általa alapított ágyúöntőde épülete ma is áll Isztambulban.⁵ Utolsó diplomáciai megbízására 1776–1777-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek főfelügyelőjének (*inspecteur général des Échelles du Levant et de Barbarie*), és ezzel egy időben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére.

Az Oszmán Birodalom egyik leggyengébb láncszemének tekintett Egyiptom ekkoriban már a nagyhatalmi tervezgetések középpontjában állt. Korábban Richelieu bíboros, a filozófus Leibniz⁶ és Choiseul herceg is komoly terveket szőtt az egyiptomi francia befolyás növelésének szükségességéről.⁷ Choiseul herceg már Saint-Priest gróf 1768. júliusi konstantinápolyi nagyköveti utasításaiba is beleszótta az Egyiptommal szembeni különleges francia külpolitikai megfontolásokat.⁸ Chanteloup-i száműzetése idején Choiseul megosztotta egyiptomi terveit egyik bizalmasával, Talleyrand-dal, aki néhány évtizeddel később, 1797. július 3-án (mindössze néhány nappal első külügyminiszteri kinevezését megelőzően) a francia tudományos akadémia szerepkörét betöltő *Institut national des sciences et des arts*-on tartott előadásában így emlékezett vissza erre: „Choiseul herceg úr, aki századunk leginkább jövőbelátó elméje volt, már 1769-ben előre látta Amerika és Anglia szétválását, féltette Lengyelországot a szétdarabolódástól és igyekezett tárgyalásokkal elérni, hogy Egyiptom Franciaországhoz való csatolásával olyan nyersanyagokhoz és kereskedelemhez juthassunk, ami az elveszett amerikai gyarmatainkat pótolhatná.”⁹ Amint ebből láthatjuk, a

⁴ Lásd ehhez: Tóth Ferenc: *La mission du baron de Tott en Crimée*. Archivum Ottomanicum, 20. (2002) 131–165.

⁵ Lásd ehhez: Tóth Ferenc: *La guerre russo-turque (1768–1774) et la défense des Dardanelles. L'extraordinaire mission du baron de Tott*. Paris, 2008.

⁶ *Mémoire de Leibniz, à Louis XIV, sur la conquête de l'Égypte*. (Édition critique par M. de Hoffmans). Paris, 1840.

⁷ Lásd ehhez: Vandal, Albert: *Louis XIV et l'Égypte*. Paris, 1889.; Charles-Roux, François: *Les origines de l'expédition d'Égypte*. Paris, 1910.; Ahmed Youssef: *La fascination de l'Égypte, du rêve au projet*. Paris, 1998.; Meyer, Jean – Tarrade, Jean – Rey-Goldzeiguer, Annie – Thobie, Jacques: *Histoire de la France coloniale*. 1-2. Paris, 1991.; Dehérain, Henri: *Figures coloniales françaises et étrangères*. Paris, 1931.; Frémeaux, Jacques: *La France et l'Islam depuis 1789*. Paris, 1991.

⁸ „L'Égypte est déjà dans l'état d'une indépendance caractérisée; les Tartares de Crimée sont bien près de secouer le joug, puisqu'il ne tient qu'au pouvoir de destituer les khans; ces deux puissances s'établiront vraisemblablement sur les ruines de l'empire ottoman et c'est de ce côté qu'on pourrait peut-être porter ses vues. Le reste n'offre qu'incertitudes et confusion.” Idézi: Charles-Roux, François: *Le projet français de conquête de l'Égypte sous le règne de Louis XVI*. Le Caire, 1929. 7.

⁹ Uo. 9. (A kérdéses részt saját fordításomban adom közre – T. F.) Az előadás brosúra formájában még 1797-ben megjelent. Vö. Talleyrand, Charles-Maurice: *Essai sur les avantages à retirer de colonies nouvelles dans les circonstances présentes*. Paris, Baudouin, 1797. Az előadás teljes szövegének magyar fordítását lásd: Talleyrand, Charles-Maurice: *Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk*. Fordította és sajtó alá rendezte: Szász Géza. Szeged, 1992. Choiseul és Talleyrand gyarmatosítási elképzeléseihez magyar nyelven lásd még:

francia külpolitika Egyiptom iránti érdeklődését elsősorban gazdasági és kereskedelmi célok motiválták.

Egyiptom elfoglalásának terve az 1768–1774-es orosz–török háború után került ismét előtérbe. A kücsük-kajnardzsi békeszerződés nyilvánvalóvá tette az Oszmán Birodalom hanyatlásának elkerülhetetlen tényét, az európai nagyhatalmak pedig megpróbálták a közeli erőviszonyok megváltozását a saját hasznukra fordítani. A birodalom területén megforduló kereskedők, utazók és diplomaták még határozottabban idézték fel az egyre gyengülő és megújulásra képtelen oszmán hatalmi rendszer képét, amely hamarosan végleg eltűnik a történelem színpadáról. A dragománként vagyis tolmács-idegenvezetőként ténykedő Charles Fonton¹⁰ például így jellemezte 1774-ben a törököket: „Egy babonák által irányított nép, amelyet elvakít a fanatizmus, lealjasít a tudatlanság, és amely nem ismer más törvényt, mint a saját akarata, más szabályt mint az igénye és más féket, mint a despotizmusa.”¹¹ Saint-Priest gróf – a korabeli konstantinápolyi francia nagykövet – nem kevésbé szarkasztikusan nyilatkozott az oszmán belpolitikai helyzetről: „Nehéz kifejezni azt az alantasságot, amelybe ez a kormányzat került. A Nagyúr csak sétával tölti az idejét, és teljesen alkalmatlannak tartják az államügyek irányítására. A jazidzi efendi és a főlovászmester, akik valaha szolgák voltak, de ma kegyencek, összefogtak a nagyvezírral és a reisz efendivel, és a hatalmat e négy személy bitorolja. Az előbbi kettő a gyorsan felkapaszkodott általános jellemvonásait mutatja: hiúság, kapzsiság és tudatlanság.”¹²

Nem meglepő, hogy az Oszmán Birodalom felosztására irányuló első tervek éppen a diplomáciai körökből érkeztek. Természetesen az Egyiptom elfoglalását célzó ötletek is hasonló gondolatokból eredtek. Saint-Priest gróf az emlékirataiban egyébként saját magának tulajdonította a tervet. A következő szövegrészlet nemcsak a terve létrejöttének, hanem utótörténetének részleteibe is bevezet minket: „Az oszmán kolosszus összeomlásának lehetősége nem tűnt számomra lehetetlennek, így elkezdtem tanulmányozni, hogy melyik darabja felelne meg leginkább Franciaországnak. Ekkor vettem szemügyre Egyiptomot, a leggazdagabb, legkönnyebben meghódítható és talán legkönnyebben is megtartható országot. Úgy gondoltam, egyetlen más hatalom sem tudna e téren Franciaországgal versengeni: a Földközi-tenger medencéjében rendelkezésünkre állt Toulon hadikikötője és egy seregnyi hadihajó, amelyek akár két hét alatt elérhetek Alexandriáig. A legfélelmetesebb riválisunk Anglia volt, de ennek hajóhada legfeljebb egy hónap alatt érhetett odáig, ami lehetetlenné tette, hogy megakadályozza a tervünket. Azt is figyelembe vettem, hogy gyakorlatilag az összes amerikai gyarmatáru megtalálható ott, különösen a cukornád, amellyel Egyiptom egész Konstantinápolyt egyedül látta el. A fekete rabszolgák ott tízszer olcsóbbak, mint

Szász Géza: *Francia gyarmatosítási elképzelések a 18. század végén: Choiseul és Talleyrand*. In: Kukovecz György (szerk.): *A modern politikai gondolkodás kezdetei*. Szeged, 1999. 113–120. (Talleyrand 1797. július 16-án lett először francia külügyminiszter.)

¹⁰ Fonton, Charles (1725–1785 után) a francia király első dragománja és fordító-titkára. A francia szolgálatban álló Fonton család tagjaként neves orientalista és fordítói karriert futott be. Lásd Testa, Marie de – Gautier, Antoine: *Les drogman au service de la France au Levant*; uő.: *Quelques dynasties de drogman*. *Revue d'Histoire Diplomatique*, 105. (1991) 5–99.

¹¹ Archives Nationales (a továbbiakban: AN), AE BIII 270: *Mémoire joint à la lettre de Charles Fonton du 3 oct. 1774.*, idézi: Eldem, Edhem: *Les négociants français à Istanbul au XVIIIe siècle : d'une présence tolérée à une domination imposée*. In: Crouzet, François (dir.): *Le négoce international XIIIe–XXe siècle*. Paris, 1989. 182.

¹² Saint-Priest Aiguillon hercegnek (Konstantinápoly, 1774. augusztus 17.). Centre d'Archives Diplomatiques de Nantes (a továbbiakban: CADN), Constantinople série A, fonds Saint-Priest 49. 338.

Amerikában. Végezetül pedig a Vörös-tengeren felállítandó flottával Franciaország az angoloknál és többi európai hatalomnál is kedvezőbb kereskedelmet alakíthatna ki Indiával. Írtam erről egy emlékiratot, amit elküldtem az udvarnak. Ott kell lennie valahol a külügyi osztály levéltárában, ahol az 1770-es év iratai között hagytam. Azóta megtudtam, hogy Napóleon 1798-ban elolvasta a szövegemet, de akkorra a francia haditengerészet már túlságosan gyenge volt egy ilyen mérvű haditerv végrehajtásához, és hiába sikerült a látszat ellenére Nelson hibájából elfoglalni, a Köztársaság elveszítette ezt a fontos hódítást a tengeri túlérő miatt, amely megakadályozta, hogy újabb csapatokat szállítsunk oda.”¹³

Tehát a külügyi levéltárban már 1770 óta őrizték Egyiptom elfoglalásának tervezetét. François de Tott valószínűleg Saint-Priest gróf elkötelezett híveként ismerhette meg az egyiptomi tervet és vált a gyarmatosítás elkötelezett hívévé. Ahogy François Charles-Roux történész Choiseul herceg gondolatainak újjászületését vélte látni Saint-Priest gróf eszméiben, úgy nem túlzás azt állítani, hogy Tott báró egyiptomi tervei az utóbbiak egyenesági lezármazottai voltak.¹⁴

Mindezek mellett nem szabad megfeledkeznünk a korabeli orientalizmus francia irodalomra és közéletre gyakorolt hatásáról sem. A Kelet mesés világa már a 17. század végétől elbűvölte az írókat, akik számtalan műben örökítették meg az európaiak által egyre jobban megismert különleges kultúrákat. A prózaírók szinte ontották a keleti témájú műveket. Közülük a legismertebbek Montesquieu *Perzsa levelek* (*Lettres persanes*) és *A törvények szelleméről* (*De l'esprit des lois*) című műve, Voltaire *Zadig*-ja és egyéb keleti történetei, d'Argens márki *Kínai levelei* (*Lettres chinoises*) vagy Diderot és Raynal abbé *Két India története* (*Histoire des deux Indes*) című munkái voltak. Átlagosan minden ötödik korabeli regény története keleti témájú volt vagy keleti helyszínen játszódott.¹⁵ A regényeken kívül hasonlóan fontos közvélemény-formáló szerepe volt az útleírásoknak és a tudományos munkáknak is.¹⁶ A filozófusok vitáinak egyik kedvenc témája volt a keleti despotizmus eszméje, amelynek megítélése erősen megosztotta az értelmiségi köröket. Egyesek valóságos ideológiai fegyvert igyekeztek belőle kovácsolni a gyarmatosítás érdekében, mások Vergennes gróf (XVI. Lajos külügyminisztere, az amerikai függetlenségi háborúban történő francia beavatkozás fő kezdeményezője) politikáját marasztalták el vele.¹⁷

¹³ Saint-Priest, comte de: *Mémoires*. Tome I. Paris, 1929. 138–139.

¹⁴ Charles-Roux: *Le projet français*, 11.

¹⁵ Lásd ehhez: Crépon, Marc (dir.): *L'Orient au miroir de la philosophie: Une anthologie*. Paris, 1993.; Desmet-Gregoire, Helens: *Le divan magique: L'Orient turc en France au XVIIIe siècle*. Paris, 1980.; Dufrenoy, Marie-Louise: *L'Orient romanesque en France, 1704–1789*. Vol. 1-2. Montréal, 1946–1947.; Goldzink, Jean (dir.): *Voltaire – Zadig et autres contes orientaux*. Paris, 1990.; Grosrichard, Alain: *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*. Paris, 1979.; Rouillard, Clarence Dana: *The Turk in French History, Thought and Literature (1520–1660)*. Paris, 1941.

¹⁶ Maillet, Benoît de: *Description de l'Égypte*. Paris, 1735. Le Mascrier, abbé: *Description de l'Égypte*. 1-2. La Haye, 1740.; Maillet, Benoît de: *Idée du gouvernement ancien et moderne de l'Égypte avec la description d'une nouvelle pyramide, et de nouvelles marques sur les mœurs et usages des habitants de ce pays*. 1-2. Paris, 1743.; Niebuhr, Carsten: *Description de l'Arabie, d'après les observations faites dans le pays même et d'autres pays circonvoisins*. Copenhague, 1772.; Norden, Frédérique: *Voyage en Égypte et en Nubie*. Copenhague, 1723. Vö. Apostolou, Irini: *L'Orientalisme des voyageurs français au XVIIIe siècle: une iconographie de l'Orient méditerranéen*. Paris, 2009.; Brégeon, Jean-Joël: *L'Égypte de Bonaparte*. Toulouse, 1998. 49–56.

¹⁷ Meyer-Tarrade-Rey-Goldzeiguer: *Histoire de la France coloniale*, Tome I., 164.

Egyiptom elfoglalásának terve nemcsak a franciákat foglalkoztatta. Más korabeli európai tengeri hatalmak, például Dánia is aktívan érdeklődött iránta. Több dán expedíció is útnak indult Egyiptomba, nagy valószínűséggel azért, hogy előkészítsék egy későbbi hódítás tervét. Franciaország nagy riválisa, Anglia szintén komoly közel-keleti terveket dédelgett, különösen indiai kereskedelmének megerősítése céljából. 1775. március 7-én Warren Hastings¹⁸ bengáli kormányzó kölcsönös szabad hajózási egyezményt kötött Muhammed Bej Abu Dahab¹⁹ egyiptomi bejjel, amely lehetővé tette az angol áruk szabad szállítását Szuezből Kairóba, előrevetítve a szuezi csatorna megépítésének tervét is.²⁰ Tott báró ottjárakor így jellemezte a kairói kereskedelem helyzetét: „A kultúra és a kereskedelem összefonódása révén valamennyi egyiptomi város köré ipar települ, amely fejlődik és hasznot hoz. Ugyanakkor Kairó előnyeit nemcsak Egyiptom élvezi, kereskedelme mindkét féltekét összeköti: naponta láthatunk az utcáin összetorlódott tevéket, amelyek Európa és az Indiák áruát szállítják, és a Madrász, illetve Marseille jelzésű málhák találkozáspontja mintha az univerzum központját jelölné ki.”²¹

Az Egyiptom elfoglalására irányuló francia terveket a tengerészeti minisztérium főtitkárviselője, Saint-Didier²² koordinálta. Minisztere, Bourgeois de Boynes gróf²³ felkérésére 1774-ben feljegyzést készített az Oszmán Birodalom hanyatlásából származó esetleges előnyökről. Ebben a szövegben így érvelt a fáraók földjének meghódítása mellett: „Minden általam szerzett híradás, amelyet a levantei kereskedelem igazgatásában megőszült, következőképpen e birodalom tartományait jól ismerő személyektől kaptam, és saját tapasztalataim alapján is azt hiszem, hogy Egyiptom számunkra az egyetlen sikeresen, könnyen és biztosan gyarmatosítható terület. E feltételezés alapján ajánlom Egyiptom elfoglalásának esetleges tervét e mostani helyzetben a kormányzat figyelmébe, hogy megtárgyalja annak előnyeit és akadályait, és előkészítse az eszközeit, ha e vállalkozást kivitelezhetőnek és elfogadhatónak ítélné meg.”²⁴

Amikor tehát Tott báró konstantinápolyi reformjai után visszatért Franciaországba, az egyiptomi hódítás terve már komolyan foglalkoztatta a versailles-i kormányzat bizonyos

¹⁸ Hastings, Warren (1732–1818), brit gyarmati vezető. 1750-ben lépett a Kelet-Indiai Társaság szolgálatába, és később Bengál kormányzója (1772), majd pedig India főkormányzója (1773–1785) lett. Rendbe tette a gyarmatok pénzügeit, és igyekezett megvédeni az indiai őslakosok nyelvét és kultúráját. Tevékenységét Angliában sok kritika érte, ezért 1785-ben lemondott.

¹⁹ Abu'dh-Dhahab (Muhammed bej), Egyiptom kormányzója 1773-tól 1775-ben bekövetkezett haláláig.

²⁰ Charles-Roux, François: *Autour d'une route: L'Angleterre, l'isthme de Suez et l'Égypte au XVIIIe siècle*. Paris, 1922. 48.

²¹ *Tott Emlékiratai*, 269.

²² Jean-Charles-Nicolas-Amé Cardin de Saint-Didier, Sisteron-ban született 1740-ben. Miután a király költségén keleti nyelveket tanult, 1756-ban a tengerészeti minisztérium szolgálatába állt. Itt Legay nagybátyja, a konzuli iroda főtitkárviselője mellett tevékenykedett, akinek hivatalát 1782-től át is vette. Korábban nápolyi konzulként is szolgált. Fontos szerepet játszott a levantei karavánok visszásságainak felszámolásában, és megbízottként részt vett Bauffremont-Listenois herceg 1766-os tuniszi missziójában. 1793-ban vonult nyugállományba.

²³ Pierre-Étienne Bourgeois de Boynes (1718–1783) a Law-bankház egyik vezetőjének fia, a párizsi Parlament hivatalnokaként kezdte pályáját 1739-ben. 1754-ben a király Franche-Comté intendánsának nevezte ki. Pályája csúcán, 1771-ben elnyerte a tengerészeti és gyarmatügyi minisztériumi tárcát, amelyet 1774-ben bekövetkezett kegyvesztéséig sikeresen vezetett. A nevéhez fűződik Benyovszky Mór (1746–1786) madagaszkári és Yves Joseph de Kerguelen de Trémarec (1734–1797) indiai óceáni expedícióinak támogatása.

²⁴ Charles-Roux: *Le projet français*, 15–16.

köreit. Nem tudjuk pontosan, hogyan és mikor avatták be e tervekbe, mindenesetre Saint-Priest gróf jóváhagyásával 1776-ban egy részletes emlékiratot nyújtott be a külügyi és a tengerészeti minisztériumoknak, amelynek címe a következő volt: *Az Oszmán Birodalom természeti és politikai helyzetelemzése és annak Franciaországgal kapcsolatos következtetései* (*Examen de l'état physique et politique de l'Empire ottoman et des vues qu'il détermine relativement à la France*). A törökországi reformjainak kudarcán és a törökök hálátlanságán mélységesen felháborodott Tott báró e munkájában már az Oszmán Birodalom közeli végét jósolta: „Hogyan is lehetne nem észrevenni Európában azt, hogy a török Birodalom a végét járja? Nem volt még egy olyan történelmi esemény, amelyet biztosabb előjelek kísérték volna, és amely Franciaország külpolitikai céljai és kereskedelmi érdekei szempontjából előnyösebb lehetne. Ugyanakkor két választás előtt állunk: igyekezzünk-e megakadályozni az Oszmán Birodalom összeomlását, vagy próbáljunk meg hasznot húzni belőle?”²⁵

Az Oszmán Birodalom összeomlása számos kockázattal járt a francia érdekek szempontjából. Franciaország elsősorban a levantei kereskedelemben játszott előnyös helyzetét veszíthette el, amelynek súlyos gazdasági következményei lettek volna. Ennek ellensúlyozására – Tott báró érvelése alapján – csakis az Egyiptom meghódításával járó előnyök lehetnek képesek: „Mi lesz majd a jelentősége e kereskedelem fenntartásának, amikor a törökök kénytelenek lesznek visszahúzódní Ázsiába, és már nem kell tartanunk a Törökország európai területeit meghódító más hatalmak konkurenciájától, és saját kezünkbe vehetjük a levantei kereskedelem termékeinek hasznosítását? Egy egyiptomi gyarmat Őfelsége és politikája számára egyaránt előnyösnek tűnik. Csak egy pillantást kell vetni Egyiptom térképére ahhoz, hogy felismerjük az Európához, Ázsiához, Afrikához és az Indiákhoz viszonyítva egyaránt kedvező fekvéséből adódó világkereskedelmi központ létrehozásának lehetőségét. Kedvező éghajlat és talaj, melyet a legcsodálatosabb folyók öntöznek, mindez a legváltózatosabb, leggazdagabb és legértékesebb termékeket nyújthatja számunkra. Afrika legkelembb sarkában Etiópiát érinti, a Földközi-tengeren és a Vörös-tengeren keresztül Európához és Ázsiához kapcsolódik, a Bab-el-Mandeb-szoroson²⁶ keresztül pedig az Indiákhoz vezet innen az út. Egyedül Franciaország képes itt egy olyan gyarmatot létrehozni, fenntartani és megőrizni, amely a legnagyobb gazdagság forrása lehet azáltal, hogy egy hajózható csatornával köti össze a Vörös-tengert a Nílus egyik folyóágával. De anélkül, hogy ilyen nagyszabású terveken törnénk a fejünket, Egyiptom jelenlegi helyzete is elegendő előnyt nyújthat a francia kereskedelem számára, és a Nagy Kairótól Suezig vezető járható szárazföldi útvonalak is lehetővé tennék az indiai kereskedelem kiaknázását.”²⁷

Az új tengerészeti miniszter, Sartine gróf²⁸ és főhivatalnoka, Saint-Didier nagy örömmel fogadták Tott báró beadványát. Ugyanakkor a külügyminiszter, Vergennes gróf mereven elzárkózott az Oszmán Birodalom integritását veszélyeztető tervek elől. Saint-Didier-t hamarosan megbízták egy részletes munka kidolgozásával, amelyet *Megjegyzések Egyiptomról* (*Observations sur l'Égypte*) címmel 1776 augusztusában tett le Sartine gróf asztalá-

²⁵ Uo. 18.

²⁶ A Vörös-tengert az Indiai-óceánnal összekötő és az ázsiai Arab-félszigetet Afrikától elválasztó tengerszoros.

²⁷ Charles-Roux: *Le projet français*, 19–20.

²⁸ Antoine-Raymond-Jean-Galbert-Sartine, Alby grófja 1722-ben született Barcelonában. 1774-től 1780-ig tengerészeti miniszter. A forradalom idején emigrált Spanyolországba, és 1801-ben hunyt el.

ra.²⁹ E munkájában Saint-Didier részletesen tárgyalja az Egyiptom elfoglalásából adódó kedvező lehetőségeket. A térség legfontosabb előnye a földrajzi fekvésében rejlett, amelyet Tott báró is kiemelt már: „Vessük szemeinket Egyiptom földrajzi elhelyezkedésére! A Földközi-tenger és a Vörös-tenger között, Afrika keleti végén helyezkedik el, ott, ahol a Szezei-földszoros összeköti Ázsiával. Így egyaránt közel van az afrikai, európai és ázsiai áru piacokhoz. Afrika különféle vidékei egyaránt elhalmozzák kincseikkel Egyiptomot, nem beszélve a marokkói, az algíri, tuniszi és tripoli királyságok karavánjairól és mindarról a sok gazdagságról, amit Etiópia és Abesszínia nyújt neki.”³⁰

Egyiptom igazi gazdaságpolitikai jelentősége abban rejlett, hogy rajta keresztül nagymértékben le lehetett rövidíteni az India felé vezető utat: „Egyiptomi gyarmatunk lehetővé tenné, hogy az angolokénál kedvezőbb áron vásárolhassuk meg az indiai termékeket, amelyeket az első időkben olcsóbban adhatnánk tovább az európaiaknak, mint ők, hogy megszerezzük az elsőbbséget. Nyissuk meg a szezei kikötőt az indiaiaknak, tárgyaljunk az uralkodóikkal, indítsunk hajókat az áruikért, és hamarosan az angolok nem fogják bírni a versenyt és otthagynak az országot, melynek kereskedelmét nem tudják megnyerni. [...] Általában tizenöt-husz nap alatt lehet elhajózni Provence kikötőiből Alexandriába. A Níluson Alexandriából Kairóba három-négy napig tart az út: a tevéken hordott áruk két nap alatt érnek Kairóból Szuezbába. A tevéket addig használjuk, amíg meg nem nyitják újra a régi csatornát, amely a Nílust kötötte össze a Vörös-tengerrel.”³¹

Az ambiciózus tervekhez azonban szükség volt azok katonai megvalósításának részletes kidolgozására is. (Amint mondani szokás, az ördög ezekben a részletekben lakozott.) Először is az expedíció igen költségesnek ígérkezett. Másodsorban pedig a számító Anglia részéről komoly fenyegetettség volt várható, hiszen e tengeri nagyhatalom minden olyan kezdeményezést határozottan megakadályozott, amely a Földközi-tenger medencéjében kialakult politikai egyensúly megbontására irányult. Ugyanakkor az amerikai gyarmataival egyre élesedő konfliktusba keveredett Anglia elleni fellépésre keresve sem lehetett volna jobb időpontot találni. Ezt találóan jegyezte meg Saint-Didier főhivatalnok is a fent említett munkájában: „Ki gondolná, hogy ebben a helyzetben az angolok be mernének avatkozni a Mediterráneumban? Kellőképpen leköti őket a gyarmataikon folyó zavargás, pénzhiánnyal küszködnek, és egyre kevesebb a hitelük; hogyan tudnának így felszerelni legalább ötven hadihajót egy bizonytalan vállalkozáshoz? Honnan vennének hozzájuk matrózokat? Minden a tervük végrehajtása ellen szólna, és a londoni kabinet nem merné azt megkockáztatni.”³²

A terv végrehajtása terén Saint-Didier számított még a szövetséges Spanyolország segítségére is. 1761. augusztus 15-én a francia és a spanyol uralkodó szövetségi szerződést kötött, melynek célja az angol tengeri hatalom elleni közös fellépés volt. A Bourbon-család e két ágának összefogását a francia történetírás „Családi Paktum”-nak (*Pacte de Famille*) is nevezi.³³ Az egyébként egészen a francia forradalomig kiválóan funkcionáló Bourbon-együttműködés Choiseul herceg személyes diplomáciai sikere volt. Saint-Didier kilátásba helyezte továbbá azt a lehetőséget is, amely szerint Spanyolországot a Tuniszi Alkirályság-

²⁹ Charles-Roux: *Le projet français*, 21.

³⁰ Uo. 24.

³¹ Uo. 25. Vö. Lybyer, A. H.: *The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade*. The English Historical Review, vol. 30. (Oct. 1915) no. 120. 585.; Baldry, John: *The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars*. Middle Eastern Studies, vol. 16. (Oct. 1980) no. 3. 246–247.

³² Uo. 30.

³³ Béranger, Jean – Meyer, Jean: *La France dans le monde au XVIIIe siècle*. Paris, 1993. 235–236.

gal vagy Kréta szigetével kárpótolhatnák az Oszmán Birodalom felosztásában való fegyveres közreműködéséért. Másfelől viszont éppenséggel az Oszmán Birodalom részéről is lehett volna ellencsapásra számítani, amit a tervezet szerzője, Saint-Didier a korabeli közvéleményben elterjedt vélekedések hatására teljesen mellőzött. Így írt erről az általa végletekig leegyszerűsített, ám korántsem mellékes témáról az említett munkájában: „Ha a franciák már elfoglalták Egyiptomot, akkor a törökök is a kezükben lesznek, elég, ha a kávé és a rizs birodalmi szállítási útvonalaira gondolunk. Másrészt pedig lehetőség lesz különféle engedmények kérésére is. Szerződni lehetne velük például segítségnyújtásra az oroszok ellen, ha azok megpróbálnák a fekete-tengeri tengersizoron vagy a Dardanellákon keresztüli behatolást. Ehhez akár néhány hadihajó is elegendő lehetne.”³⁴

A Saint-Didier-féle tervezet másik gyenge pontja abban a naív érvelésben rejlett, amely az oszmán megszállás alól felszabadítandó arab népek támogatásában bízott. A következő szövegrészletet akár a későbbi francia forradalmi és napóleoni háborúk felszabadítási propagandájához is hasonlíthatnánk: „Egyszerű és az egyiptomi népek erkölcsiéhez illő törvények, igazságos kormányzat, néhány helyi méltóság számára nyújtott hivatal vagy ajándék, a tulajdonviszonyok biztonsága és annak garanciája lehetnének azok a biztos eszközök, amelyekkel Franciaországhoz lehetne kötni ezeket az évszázadokon át a legkegyetlenebb zsarnokság igája alatt nyögő, és most végre fellélegző népeket. Az Egyiptomból nyert javak jelentenék Franciaország jutalmát a lakosságnak nyújtott jótéteményeiért, akiket az egymást követő despoták láncaitól megszabadítva, a nemzethez csatolna. Az ország népe viszszanyerné oly sokáig elfeledett jogait, szemtanúi lehetnének egy termékeny királyság virágzásának, amely az államkincstárnak biztos bevételt, a tehetetlen nemzeteknek pedig sajnálkozást hozna.”³⁵ E francia forradalom előtti, ám mégis forradalmian új hangvételű diskurzus azért is figyelemreméltó, mivel egy leendő gyarmat lakóinak követel jogokat a felvilágosodás politikai eszméinek nevében. A paradoxonon alapuló eszme bukását később világosan láthatjuk Bonaparte Napóleon egyiptomi expedíciója példáján, ahol az arab lakosság egyértelműen elutasította a francia hódítók felvilágosult eszméit.³⁶

Egyiptom meghódításának valódi tétje a levantei francia kereskedelem megőrzése volt az Oszmán Birodalom esetleges felbomlása után. A preventív jellegű hódítások tervezését egy Konstantinápoly ellen irányuló orosz támadás híre gyorsította fel. A másik okot Saint-Didier szerint az amerikai kontinensen bekövetkezett változások szolgáltatták. Az amerikai angol gyarmatok lázadása egy napon példa lehet az Újvilágban található francia gyarmatok lakóinak is az anyaországtól való elszakadásra. A gondolatmenetet folytatva, Saint-Priest Egyiptom elfoglalásával látja pótolhatónak a jövőben esetleg kieső amerikai gyarmatokat: „Akkor pedig Franciaország örülhet majd, hogy előre látta ezt a forradalmat és szerzett, egy szinte karnyújtásnyira lévő, gazdag gyarmatot, amely ellát majd minket cukorral, indigóval és csaknem az összes amerikai gyarmatárúval.”³⁷

Saint-Didier aggodalma a hétéves háború után megmaradt amerikai francia gyarmatok miatt nem volt teljesen alaptalan. A legértékesebbek közülük az ún. „cukorszigetek” néven emlegetett Francia Antillák (Guadeloupe és Martinique) voltak, amelyek gazdasági súlya a drága cukorszállítmányok miatt igen jelentős volt. Természetesen az amerikai angol gyarmatok mintájára itt is elképzelhető volt egy olyan fordulat, amelyben függetlenné vagy „au-

³⁴ Charles-Roux: *Le projet français*, 32.

³⁵ Uo. 35–36.

³⁶ Laurens, Henry: *Le royaume impossible, La France et la genèse du monde arabe*. Paris, Colin, 1990. 16–20.

³⁷ Uo. 39.

tonómmá” válnak, vagy éppen egy másik nemzet gyarmatvilágához csatlakoztak volna, amire – ismerve Anglia tengerentúli ambícióit és a hétéves háború gyarmati szakaszának eseményeit – könnyen sor kerülhetett volna. Ez a fordulat megfosztotta volna Franciaországot a legfontosabb gyarmatárui – köztük a kávé, a kakaó és a cukor – forrásától, amelyek fogyasztása ebben az időben kezdett tömegméretűvé válni.³⁸

Egyiptom elfoglalásának tervéről egyébként még az akkor Mária Terézia társuralkodójaként német-római császárként regnáló II. Józseffel is egyeztettek annak 1777-es franciaországi látogatása alkalmával. Ebben az időszakban Saint-Priest gróf konstantinápolyi francia nagykövet éppen egy versailles-i látogatáson vett részt, és személyesen is találkozott Mária Terézia fiával. A találkozást egy körülbelül kétórás megbeszélés követte, amelyen szó esett Egyiptom francia meghódításának tervéről.³⁹ Később, 1782-ben II. József maga javasolta Breteuil márkinak az Oszmán Birodalom leggazdagabb tartományának elfoglalását.⁴⁰

A Német-római Birodalom uralkodójának hallgatóságos beleegyezésén felbátorodva Saint-Didier már bátran javasolhatta Tott bárót a levantei francia érdekeltségű kereskedelmi kirendeltségek és diplomáciai képviselők (franciául *échelles*⁴¹) főellenőri hivatalára, amelyhez egy titkos megbízatás is járult: „Még ha az egyiptomi terv a jelen helyzetben kivitelezhetetlennek bizonyulna is, lehetséges, hogy egy napon foglalkozni kell vele. Ezért bátorodom javasolni Őméltóságának, hogy nevezze ki Tott báró urat a levantei képviselőink főellenőri tisztségére, amelynek szükségességét már a király elé terjesztettük. Tott báró út tehetsége és rangja alapján kiválóan alkalmas erre a feladatra. Az általános utasításai mellé egy titkos mellékletet csatolhatnánk, amelyben megbíznánk, hogy mérje fel Egyiptom elfoglalásának lehetőségét, a partraszállásra legalkalmasabb helyeket, az ország erőviszonyait, valamint tervezze meg azokat az erőket, amelyeket Franciaország bevethetne egy expedíció során. Javasolhatnánk neki, hogy térképezze fel a tengerparti városokat, a támadás és a védelem eszközeit együtt tervezze meg; röviden megkapná az Egyiptom elfoglalása, megtartása és kormányzása előkészítéséhez szükséges utasításokat. Tott báró ismeri a kereskedelmet, rendelkezik tengeri és szárazföldi hadmérnöki és tüzérségi tapasztalattal, és ismeri az ország nyelvét: egyedül ő lenne képes egy ilyen kényes küldetés végrehajtására.”⁴²

Tott báró tehetségét és alkalmasságát a versailles-i kormányban is elismerték. Utóbbi a későbbi utasításaiban (*Mémoire pour servir d'instructions au baron de Tott, 1777. április 14.*) így indokolta, hogy éppen őrá esett a választás: „Őfelségének úgy tetszett, hogy nem találhat alkalmasabb személyt Tott bárónál, a hadserege brigadérosánál. Tott úr sokáig Törökországban szolgált, amivel kiérdemelte Őfelsége oszmán Portán tevékenykedő nagykövetének a bizalmát, és jól ismeri az ország nyelvét és szokásait. Így Őfelsége rábízta a levantei és barbárai⁴³ francia képviselők főfelügyelői tisztségét.”⁴⁴

³⁸ Tarrade, Jean: *Le commerce colonial de la France à la fin de l'Ancien Régime: L'évolution du régime de «l'Exclusif» de 1763 à 1789*. Tome I. Paris, 1972. 15.

³⁹ Murphy, Orville Theodore: *Charles Gravier, comte de Vergennes. French Diplomacy in the Age of Revolution, 1719–1787*. Albany, 1982. 319–320.

⁴⁰ Uo. 318.

⁴¹ Az *Échelle du Levant* kifejezést a levantei francia kereskedelmi kirendeltségek gyűjtőfogalmaként használták sokáig.

⁴² Charles-Roux: *Le projet français*, 39.

⁴³ A „Barbária”, más néven „barbareszk partvidék” elnevezést a korabeli észak-afrikai tengerparti területekre (a mai Marokkó, Algéria, Tunézia és Líbia) alkalmazták.

⁴⁴ Idézi: Farnaud, Christophe: *Culture et politique: la mission secrète du baron de Tott au Levant (1776 – 1779)*. Szakdolgozat. (Kézirat.) Paris, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), 1988. 36.

Tott báró egyiptomi titkos küldetése ellen egyedül a külügyminisztérium részéről érkezett ellenvetés. Vergennes gróf – Tott báró korábbi támogatója – külügyminiszterként mélyszélesen elítélte az Oszmán Birodalom integritása ellen irányuló terveket, így ellenezte a keleti hódításokat és az oszmán–francia baráti viszony felmondását. Saint-Priest gróf sem felhőtlen örömmel vette tudomásul, hogy egykori beosztottját főfelügyelői tisztségben fogja viszontlátni diplomáciai állomáshelyén; emlékirataiban meglepő módon mégis Vergennes gróf rosszindulatának tulajdonította, hogy Tott bárót nevezték ki az ő működési területén lévő érdekeltségek főfelügyelőjének: „Ami Vergennes urat illeti, nemsokára ő is kimutatta a foga fehérjét. Azzal kezdte, hogy felbízta Sartine urat, a tengerészeti minisztert, hogy nevezze ki a levantei francia képviselők főellenőrének Tott báró urat, akitől már szeretett volna megszabadulni. Ez a katonatiszt a török háborút lezáró békekötés után tért vissza Franciaországba, miután a törökök számára feleslegessé vált. Vergennes már régóta ismerte, hiszen vele együtt érkezett Konstantinápolyba, amikor nagykövetnek kinevezték. Nemsokára eléggé megnehezített rá, mivel túl hevesnek és kevésbé simulékonynak találta, s ezért nem akarta alkalmazni. [...] Franciaországba való érkezésemkor nagyon megdöbbentem, hogy egy sokáig az én beosztottamként tevékenykedő tisztet neveztek ki, az általam irányított francia levantei kereskedelmi érdekeltségek működésének ellenőrzésére. Ez igazából nagyfokú illetlenség volt, hiszen talán bárki alkalmasabb lett volna a feladatra mint ő: a kereskedelemben járatlan volt, rendezetlen anyagi ügyekkel, és ő maga is csak inkább szétzilálhatta, mintsem rendbe tehetné volna az ottani gazdasági ügyeinket. Annyit tudtam csak elérni, hogy az ellenőri tevékenysége ne terjedjen ki Konstantinápolyra. Mivel folyamatosan itt éltem, azt hiszem, nem hagytam hátra semmi változtatnivalót. Ezzel örökre leköteleztem magamat Sartine úrnak, aki nem akarta, hogy a minisztériuma kellemetlenséget okozzon nekem.”⁴⁵

Saint-Priest gróf maliciózus feltételezéseire ellenére Tott báró kinevezése egyáltalán nem illett bele Vergennes gróf külpolitikai elképzeléseibe. Annak ellenére, hogy régi barátság fűzte egymáshoz a két diplomatát, a közel-keleti gyarmatosítást illetően homlokegyenest eltérő politikai eszméket képviseltek. Tott báró elsősorban a tengerészeti minisztérium vezetőjének, Sartine grófnak köszönhetette a kinevezését, aki kijárta számára a királynál e kegyet. Az őt kinevező pátenst XVI. Lajos 1776. december 16-án írta alá.⁴⁶

Bár Tott báró titkos küldetése a szakirodalomban általában nagyobb jelentőséget kapott, hivatalos megbízatása sem tekinthető érdektelennek. Küldetése fontos része volt annak a reformfolyamatnak, amely végül egy 1781-ben kiadott királyi rendelettel teljesen átalakította a levantei francia képviselők szervezetét. A főellenőr küldetésének számtalan oka volt: a földközi-tengeri kalózkodás, a természeti csapások (például a pestis vagy a szai-dai földrengés) és a orosz–török háború erősen megviselték a levantei francia kolóniák helyzetét. Számos francia kirendeltség halmozott fel tetemes adósságot a marseille-i kereskedelmi kamaránál (fr.:????). A reformfolyamat első lépése az 1776. december 9-i királyi rendelet volt, amelyet a királyi tanács négy rendelete követett. Az Őfelsége levantei és barbáriai konzuljairól és egyéb tisztjeiről szóló rendelet (Concernant les consuls et autres

⁴⁵ Comte de Saint-Priest: *Mémoires*. Tome II. Paris, 1929. 159–160.

⁴⁶ Bibliothèque Municipale de Versailles, série Mss L. 277 (Lebaudy Mss 4° 120). Inspection générale des Echelles du Levant et de Barbarie faite de l'ordre de Sa Majesté par Monsieur le Baron de Tott. Tome I. (a továbbiakban: Inspection) fol. 2–4.

officiers de Sa Majesté, dans les Échelles du Levant et de Barbarie)⁴⁷ a meglévő különféle képviselőket négy főkonzulátusra, önálló konzulátusokra és alkonzulátusokra osztotta. Ennek megfelelően négy főkonzulátus – a szmirnai, a moreai, a szíriai és a palesztinai – és négy önálló konzulátus – Szalonikiben, Káneában, Cipruson és Aleppóban – jött létre. A rendelet a konzulok számára – akiket korábban csak európai jellegű ruházatuk különböztetett meg a helyi lakosságtól – egységes ruhaviseletet is meghatározott. Ezentúl a konzulok kötelesek voltak egyenruhában megjelenni a hivatalukban, a ceremóniák és fogadások alkalmával, a francia kereskedelmi közgyűléseken és egyéb olyan helyeken, ahol ezt a hivatalos protokoll megkívánta. Az egyenruha franciás szabású királykék posztóból készült, ranghoz illő hímzéssel – vagyis egy vagy két burgundi paszmánycsíkkal – és aranyozott királyi címeres rézgombokkal ellátva. A konzuli egyenruhát skarlátvörös aranypaszmányskabát, ugyanolyan színű nadrág, tollas kalap és kard tették teljessé. Ezzel a ruházattal szeretett volna a francia kormányzat nyilvánvalóvá tenni a királyt képviselő konzulok hivatali rangját és állami tisztviselői szerepét.⁴⁸ Sartine gróf már 1776 decemberében elküldte a levantei képviselőket tevékenykedő konzulok részére az egyenruházat elkészítéséhez szükséges mintákat.⁴⁹ A királyi rendelet megszüntette a konzulátusi kancellári beosztást, amelynek szerepét a dragománok vették át.

A rendeletek külön foglalkoztak a képviselők által a Marseille-i Kereskedelmi Kamara (Chambre de Commerce de Marseille) felé felhalmozott adósságállománnyal. Az 1776. december 9-i első rendelet előírta a levantei képviselők adósságának rendezését és a moreai kereskedők járandóságának kifizetését. Ennek megfelelően Tott báró megkapta az adósságállomány tételes listáját, amelyet személyesen kellett ellenőriznie a helyszíneken.⁵⁰ A második rendelet alapján a Marseille-i Kereskedelmi Kamarának négy százalékos kamatra kellett kölcsönöznie 1100 000 fontnyi (livre) összeget a képviselők adósságának rendezése céljára.⁵¹ Ugyanakkor a harmadik rendelet a jövőre vonatkozólag megtiltotta a különféle sarcok és kölcsönök megtérítését a levantei és barbáriai francia adósok számára.⁵²

⁴⁷ A rendelet tanulmányozásakor a Sartine gróf és Saint-Priest gróf levelezésében található nyomtatott példányt használtuk. CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 110 Correspondance du comte de Saint-Priest (le 28 oct. 1776– 23 mai 1777). fol. 62–64.

⁴⁸ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 110. fol. 63.; Charles-Roux, François: *Les Échelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle*. Paris, 1928. 115.

⁴⁹ Íme egy részlet a tengerészeti miniszter konzulokhoz írt körleveléből (Versailles, 1776. december ?): „Vous trouverez cy joint, Monsieur le model du galon et des boutons qui doivent servir d'ornement à l'uniforme des consuls et autres officiers de Sa Majesté. Vous le ferez déposer dans la chancellerie Sa Majesté désire que vous vous procuriez le plutôt possible le nouvel uniforme. L'ancien est supprimé, et on ne doit plus le porter sous aucun prétexte. Sa Majesté recommande à tous ses officiers en Levant et en Barbarie, de ne mettre sur leur uniforme que le galon et les boutons conformes au modèle arrêté: et elle désire expressément que l'on emploie les galons et les boutons de l'uniforme de la marine.” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 109. fol. 187.

⁵⁰ „Le sieur Baron de Tott vérifiera, dans chaque Échelle, l'état des dettes du corps de la Nation; & après en avoir reconnu la réalité, il en ordonnera le paiement, qui sera fait par les Préposés de la Chambre du commerce; ladite Chambre y fera remettre à cette effet les fonds nécessaires.” Arrest du Conseil d'État du Roi, qui ordonne la liquidation & et le paiement de ce qui reste dû aux négociants de Morée & des dettes des Échelles du Levant & de Barbarie. In: CADN, série A, fonds Saint-Priest 110. fol. 44.

⁵¹ Uo., fol. 46–47.

⁵² „Tous les évènements, de quelque espèce qu'ils puissent être, comme avanies, emprunts demandés à la Nation, sacs, incendies, révolutions, invasions, & généralement tous les autres cas &

Ezentúl az Oszmán Birodalom területén lévő francia kolóniáknak maguknak kellett megoldaniuk a sarcok, ajándékok és egyéb olyan rendkívüli kiadások finanszírozását, amelyek az oszmán hatóságok korrupciója miatt keletkeztek.⁵³ A negyedik rendelet megszüntette a kirendeltségek nemzeti pénztárait. Hasonlóan megszünt a hajókárdíj (havária),⁵⁴ a pénztárak fő bevételi forrása is. A jövőben már csak a Marseille-i Kereskedelmi Kamara központi pénztára létezett, és létrehoztak egy új egységes adófajtát, az ötszázalékos konzulátusi jogdíjat (*Droit de Consulat*).⁵⁵

A különféle igazgatási változások érintették a kirendeltségek személyi állományát is, hiszen a megszüntetett kancellári tisztségek miatt a levantei királyi tisztségviselők egy részét leváltották. A konzuloknak szóló 1776. decemberi körlevél pedig olyan nagyszabású személyi változásokat tartalmazott, amelyeket az 1776. december 9-i királyi rendelethez csatolt levantei és barbáriai állománytáblán is rögzítettek.⁵⁶ A fenti döntések egyébként a XVI. Lajos uralkodása idején elkezdődött átfogó államigazgatási reform részét képezték. Az átszervezések célja az volt, hogy az állami ellenőrzés és hatékony igazgatás még a Földközi-tenger medencéjének legtávolabbi pontjain is érvényesüljön. Tott báró küldetésének két fontos célja volt: alkalmaznia kellett az új királyi rendeleteket, és fel kellett mérnie a Marseille-i Kereskedelmi Kamara által kifizetendő, a képviseltek által felhalmozott adósságok valódi mértékét.⁵⁷

A báró hivatalos küldetésére vonatkozó utasításokat tartalmazó okmányt (*Mémoire pour servir d'instructions au baron de Tott*) 1777. április 14-én állították ki a tengerészeti minisztériumban. A dokumentumot a király és tengerészeti minisztere, Sartine gróf is ellátta kézjeggyel. Már a szöveg első részében egyértelművé tették, hogy Tott báró hivatalos küldetésének a legfontosabb eleme az 1776. december 9-i királyi rendelet végrehajtása volt: „Tott úr küldetésének legfőbb tárgya az Őfelsége által jónak látott szabályozás Levantéban való végrehajtatása. [...] Ezenkívül Őfelsége megbízza Tott báró urat, hogy adjon pontosan számot a különféle képviseltek helyzetéről, hozzon általa szükségesnek tartott ideiglenes rendelkezéseket a képviseltek pénztárait terhelő túlzott kiadások megakadályozása érdekében, majd határozza meg az ország hatalmasságainak juttatandó ajándékok mértékét, és javasoljon intézkedéseket az itt tapasztalható visszaélések orvoslására; továbbá állítsa vissza a rendet és a nyugalmat, illetve hozzon létre egy olyan elvek alapján működő bölcs és

accidens imprévus qui pourront arriver dans les Échelles du Levant & de Barbarie, & toutes les pertes, dommages, avances, dépenses & fournitures, ne pourront être supportés par la caisse de la Chambre du Commerce de Marseille.” Uo., fol. 48.

⁵³ A hivatali korrupció kérdésköréhez lásd Latouche, Dominique: *Le commerce Français et son environnement à Smyrne 1763–1773*. (Mémoire de maîtrise sous la direction de M. Hermann, kézirat.) Nantes, Université de Nantes, 1995. 17–19.

⁵⁴ A hajókárdíjat a kirendeltségekre érkező és onnan távozó árukra rótták ki. A mértéke változó volt (kb. 0,75–0,3%).

⁵⁵ *Arrest du Conseil d'État du Roi, qui réduit toutes les Impositions établies sur le Commerce du Levant & de Barbarie, au Droit unique de Cinq pour cent, sous la dénomination de Droit de Consulat*. In: CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 110. fol. 50–53.

⁵⁶ Uo., fol. 54–57.

⁵⁷ Faivre d'Arcier, Amaury: *Le service consulaire au Levant à la fin du XVIIIe siècle et son évolution sous la Révolution*. In: Ulbert Jürg – Line Bouëdec, Gérard (szerk.): *La fonction consulaire à l'époque moderne. L'affirmation d'une institution économique et politique (1500–1700)*. Rennes, 2006. 170.

pontos igazgatást, amely képes növelni és elősegíteni Ófelsége alattvalóinak kereskedelmét.⁵⁸

A kiküldetési okmány kiemeli Tott báró tehetségét és alkalmasságát erre a különleges feladatra. A szövege meghatározza a hajója felszerelését, és pontosítja az utazás részleteit is. A javasolt itineráriumtól a báró a belátása szerint a körülmények hatására el is térhetett, eltekintve a körút utolsó szakaszától, amely a barbareszk partvidéken található képviselőkre vonatkozott. Kiküldetésének néhány fontos területére – köztük a törökökkel való viszonyra, a konzulok és alkonzulok helyzetére, az Oszmán Birodalom területén élő franciák igazgatási problémáira (például a házasodás vagy a képviselők választása), a képviselők pénzügyi könyvelésére, valamint adósságára – vonatkozó beszámolási kötelezettségére külön felhívta a szöveg a báró figyelmét. Mindezekről kiküldetése végén részletes jelentést kellett küldenie a tengerészeti minisztérium részére. A kiküldetés egy másik fontos része egyháziügyi jellegű volt, és a jezsuita rend 1763–1764-es franciaországi feloszlását követően az Oszmán Birodalom területén fennmaradt fiáléinak helyzetével foglalkozott.⁵⁹ A báró expedícióját szállító hajó parancsnoka, Durfort kapitány ugyancsak 1777. április 14-i dátummal kapta kézhez kiküldetési utasítását. Az instrukciói elsősorban technikai jellegűek voltak, és a kapitánynak mindenben a báró parancsait kellett követnie.⁶⁰ A két parancsnok közötti ellentét már az 1777. április 26-i touloni behajózás során kipattant.⁶¹

A levantei és barbáriai francia kirendeltségek ellenőrzésének leple alatt kapta meg Tott báró a második, titkos küldetési utasítását, amelyet a versailles-i kormány „intervencionista pártja” fogalmazott meg. Sartine gróf 1777. április 14-i dátummal határozta meg ennek célját: „Miután kifejtettük Ófelsége elképzeléseit a levantei és barbáriai képviselők kereskedelmére és igazgatására, még egy megbízatást szeretnék Önnek adni, amelyben számítok a buzgalmára. Nagy örömmre szolgálna, ha a katonai tudását latba vetve tájékoztatást nyújtana, ami igen nagy hasznunkra szolgálna a barbareszk uralkodókkal való háború esetén és minden más esetben, amikor az események arra kényszerítenek, hogy miután a politikai eszközeink kimerültek, beavatkozzunk. Ebben a fontos, ám eddig sajnálatos módon méltatlanul elhanyagolt tárgyban nagyon óvatosan kell eljárni, hogy az Ön által vezetett ellenőrző körutat kihasználva felkészülhessünk a lehetséges eseményekre. Ha netán arra kényszerülnénk, hogy a levantei tengereken olyan létesítményeket hozzunk létre, amelyek támogatják a kereskedelmünket, megvédhetik és befogadhatják a hajóinkat, akkor mindenképpen előnyös lenne, ha pontos fogalmaink lennének arról, hogy mi szolgálja leginkább Franciaország érdekeit. Önnek ezzel kell leginkább foglalkoznia, természetesen a legnagyobb titokban. [...] Ezenfelül igen fontos lenne térképeket és pontos információkat kapnunk Ciprus szigetéről, a szíriai partokról, Egyiptomról és a görög sziget-

⁵⁸ Idézi: Charles-Roux: *Les Échelles de Syrie*, 117.

⁵⁹ Farnaud: *Culture et politique*, 81–84.; Charles-Roux: *Les Échelles de Syrie*, 116. Az erre vonatkozó forrásokat lásd: BNF, série Ms. N. A. F. 20 543. *Papiers du baron François de Tott, inspecteur général des établissements français dans le Levant (1777–1778)*.

⁶⁰ Részlet Sartine Durfort-hoz írt leveléből: „Je dois vous dire, Monsieur, que le Roy a fort a coeur le succès de la commission dont le baron de Tott est chargé, et qu'il sera gré a ceux qui chercheront a y concourir. [...] Sa Majesté prescrit au Baron de Durfort de se preter a tout ce que le Baron de Tott luy demandera pour le service et les opérations astronomiques dont il est chargé, sans discuter les motifs. L'intention de Sa Majesté est qu'il satisfasse même des objets de pure curiosité.” Idézi: Farnaud: *Culture et politique*, 97.

⁶¹ Charles-Roux: *Les Échelles de Syrie*, 117.

csoport azon szigeteiről is, amelyek helyzete a legkedvezőbb lehet kereskedelmünk védelme szempontjából.”⁶²

A titkos küldetés célja tehát e nevezett területek katonai felderítése volt a későbbi hadműveletek előkészítésére. Amint a következő levélrészlet mutatja, a tengerészeti minisztérium emellett egy tudományos expedícióval is szeretne volna a báró titkos küldetését álcázni: „Az igazi küldetését azzal tudja majd leplezni a törökök, barbareszkek és még a franciák előtt is, hogy a Tudományos Akadémia megbízásából csillagászati megfigyeléseket végez, természettudományos kutatásokat folytat a korallok és más madrepórák életéről a Természettudományi Múzeum számára, vagy más olyan hihető ürüggyel, amit csak ki tud találni. Nem lehet eléggé kihangsúlyozni, hogy küldetését a legnagyobb diszkrécióval kell kezelnie.”⁶³ A küldetés tudományos jellegének alátámasztására néhány természettudóst is felvettek a francia kirendeltségek főfelügyelőjének kíséretébe. Közülük a legismertebb kétségkívül Charles-Nicolas-Sigisbert Sonnini de Mannoncourt⁶⁴ volt, akit Buffon személyesen ajánlott Sartine gróf figyelmébe. Sonnini de Mannoncourt a francia forradalom alatt nagyszabású munkában foglalta össze egyiptomi utazásának tapasztalatait.⁶⁵ E művében elég lakonikusan nyilatkozott arról, hogy miért éppen őt választotta ki az ancien régime kormányzata: „A kormányzat Tott urat nevezte ki a levantei és barbárai kirendeltségek főellenőrének, és az utazása céljára elrendelte egy fregatt felszerelését Toulon kikötőjében. Parancsot kaptam, hogy én is szálljak fel e hadihajóra, és kövessem az útirányt. Később különváltak útjaink: Alexandriában elhagytam az expedíciót, és Egyiptomban utaztam tovább. Montbard-ból indultam, miután Buffon ellátott jókívánságaival és öleléseivel, melyet a zseni áldásaként fogadtam. A postakocsival gyorsan Marseille-be értem, ahol már nem sokat várahoztam.”⁶⁶

Sonnini de Mannoncourt mellett más, kevésbé ismert természettudósok is részt vettek az expedícióban. Tudományos küldetést hajtott végre két másik tudós, Virly és Monthulé is,⁶⁸ ezzel jól leplezve Tott báró katonai felméréseit és titkos adatgyűjtéseit. Amikor Tott

⁶² Idézi: Farnaud: *Culture et politique*, 86–88.

⁶³ Charles-Roux, François: *Le projet français*, 41.

⁶⁴ Sonnini de Mannoncourt, Charles-Nicolas-Sigisbert (1751–1812) neves francia természettudós és utazó. Első guyane-i expedíciója után (1772–1776) értékes madártani gyűjteménnyel tért vissza Franciaországba. 1777-ben Tott báró expedíciójával jutott el Egyiptomba, majd beutazta Törökországot, Görögországot és azok szigeteit. 1780-ban tért vissza Franciaországba, ahol a forradalom idején békebíró, majd 1793-ban Meurthe département adminisztrátora lett. 1805-ben Vienne-ben lett iskolaigazgató, majd 1810-ben a Duna tanulmányozására indult, ahol megbetegedett, és hamarosan meghalt. Fontosabb művei: *Voyage dans la Haute et Basse Égypte fait par ordre de l'ancien gouvernement, et contenant des observations de tous genres* (1796–1797); *Voyage en Grèce et en Turquie* (1801); *Histoire naturelle des Reptiles* (1802); *Histoire naturelle des Poissons et des Cétacés* (1804). Vö. Tóth Ferenc: *La forêt disparue et les cannibales français. Science et aventure dans un rapport inédit de Sonnini de Manoncourt à Sartine*. In: Kovács Katalin (szerk.): „prismes irisés”. Textes recueillis sur les littératures classiques et modernes pour Olga Penke qui fête ses soixante années. Szeged, 2006. 235–243.

⁶⁵ Sonnini de Manoncourt, Charles-Nicolas-Sigisbert: *Voyage dans la Haute et Basse Égypte fait par ordre de l'ancien gouvernement, et contenant des observations de tous genres* Vol. 1-3. Paris, an 7 de la République (1796–1797).

⁶⁶ Sonnini: *Voyage*, Tome I. 16–17.

⁶⁸ Charles-Hector-André Grossart de Virly (1754–1805), egy főadóbérlő fia és Conrad-Alexandre Gérard külügyi megbízott sógora. Tanácsosként tevékenykedett a párizsi Châtelet-ben. Több nyelven beszélt, és érdeklődött az Európán kívüli kultúrák iránt. Különösen a vegytan és az ásványtan terén kifejtett munkássága jelentős. Barátja, Jean-Baptiste-Hyacinthe de Monthulé vagy Montullé

báró Kréta szigetén tartózkodott, így írt 1777. június 26-i levelében a tengerészeti miniszternek a „tudományos módszerekkel” végrehajtott felderítéséről: „Miután felmértem a helyet, a lakosságról szerettem volna információkat szerezni, amit úgy gondoltam kivitelezhetőnek, ha de la Laune urat szárazföldi úton Retino-ba küldöm. Kíséretképpen elküldtem még vele Sonnini, Virli és Monthulé urakat is, hogy a tudományos kíváncsiság ürügyével leplezzem az utazást.”⁶⁹

Tott báró 1777. április 26-án szállt fel az Atalante nevű fregatt fedélzetére, amelyet a már említett Durfort kapitány irányított.⁷⁰ Az utasok egy kisebb, nemesekből álló része – köztük Tessé gróf és neje,⁷¹ Ayen hercege és Meun (Meung?) grófja⁷² – Palermóban elhagyta a hajót. A báró kíséretéhez tartozott még tolmácsa, Jean-Michel Venture de Paradis, a későbbi híres orientalista, aki részt vett Napóleon egyiptomi expedíciójában is,⁷³ valamint de la Laune tengerésztiszt, aki pedig éppenséggel a titkos küldetést legbuzgóbban előkészítő Saint-Didier főhivatalnok testvére volt. Természetesen ő beavatottként tudott a titkos küldetés részleteiről, és tevékenyen részt is vett annak végrehajtásában. A többi közreműködő – nevezetesen Sonnini de Mannoncourt, Virli és Monthulé természettudós, illetve Clerc de Rayneval titkár – valószínűleg nem ismerte az utazás valódi céljait.⁷⁴

(1757–1808 után) szintén főadóbérlői és parlamenti családból származott, és valószínűleg a haditengerészetnél szolgált. Sógora annak a Lancelot Turpin de Crissének a fia volt, aki Bercsényi Lászlót váltotta 1758-ban a huszárok főellenőri posztján. Vö. Bret, Patrice: *The travels of scientists in Europe since the 16th century*. (A European Society for History of Science 4. Kongresszusán felolvasott előadás szövege, megjelenés alatt.); uő.: „*Ils ne forment tous qu’une même république*”. *Académiciens, amateurs et savants étrangers dans la correspondance des chimistes à la fin du 18e siècle*. Dix-huitième siècle, 40 (2008) 209–224. (Patrice Bret úr szíves közlése.)

⁶⁹ Tott Sartine-nak (Canée, 1777. június 26.) In: SHD, série 1M (Mémoires et Reconnaissances) 1677 Égypte (Reconnaissances jusqu’en 1830). 89–90.

⁷⁰ „Ce fut le 26 avril 1777, à dix heures du soir, que la frégate l’*Atalante*, l’une des plus belles de la marine française, mit à la voile de la rade de Toulon. M. Durfort la commandoit, et elle étoit armée de près de trois cents hommes d’équipage et de trente-deux pièces de canon.” Sonnini: *Voyage*, T. I. 24.

⁷¹ Adrienne-Catherine de Noailles 1741-ben született, és 1755-ben ment férjhez Anne de Froulay Tessé gróf, elsőrangú spanyol főúrhoz, aki 1789-ben Maine küldötteként részt vett az utolsó rendi gyűlésen. A gróf és neje 1814 elején hunyt el.

⁷² „A király Athalante nevű fregattja, amelynek kapitánya Durfort báró volt, parancsot kapott, hogy szereljen fel és kísérjen az utam során. Miután Toulonba érkezett Tessé gróf és grófnő, Ayen herceg és Meun gróf, akiket ugyanez a fregatt szállított Szicíliába...” Tott Emlékiratai, 250. Vö. „*Quelques personnes de Versailles, Mr. et Mme Tessé, M. d’Ayen, M. Meung, avaient obtenu la permission de s’y embarquer, et on devoit les conduire à Palerme, à Malte et à Syracuse. C’étoit ce qu’on appelloit autrefois des grands; mais ils avaient déposé l’orgueil des cours, et étoient devenus des gens fort agréables. Madame Tessé, l’une des femmes de ce temps qui avaient le plus d’esprit, donnoit le ton à cette petite colonie de courtisans; et l’honnêteté, la franche et gracieuse loyauté du commandant, le choix des officiers, faisoient, de la réunion de l’*Atalante*, la société la plus aimable, et telle qu’il auroit été difficile d’imaginer qu’elle se trouvât sur la mer.*” Sonnini: *Voyage*, T. I. 24–25.

⁷³ Venture de Paradis, Jean-Michel (1739–1799). A Louis-le-Grand kollégium keleti nyelveket hallgató diákja 1752 és 1757 között, ahol elsajátítja a török és arab nyelvet. Később híres dragomán, orientalista és keletkutató professzor. 1798-ban kinevezték az egyiptomi expedíció első tolmácsává. 1799-ben halt meg a francia csapatok visszavonulása során. Híres műve: *Alger au XVIIIe siècle*. (Paris, 1898.).

⁷⁴ Farnaud: *Culture et politique*, 97.

Az Atalante fregatt 1777. május 2-án futott ki Toulon kikötőjéből. A hosszú út első állomása Genovában volt, ahol a hajó a kedvezőtlen időjárás miatt rövid várakozásra kényszerült.⁷⁵ A palermói kikötőben a hajón utazó francia nemesi társaság – Tessé gróf, Ayen herceg és Meun gróf – elbúcsúzott a legénységtől, majd a fregatt folytatta útját Málta szigetéig. A máltai lovagrend nagymestere, Emmanuel de Rohan⁷⁶ szívélyes vendéglátásban részesítette a francia expedíció nevesebb tagjait. A természettudós Sonnini de Mannoncourt így emlékezett vissza erre későbbi útleírásában: „Rohan nagymester ünnepi lakomát rendezett nekünk vidéken. A városban senki sem ülhetett e kis uralkodó asztalához, és még Saint-Antoine-ban sem kaphatott akárki ilyen megtisztelő helyet. Durfort és Tott urak ezredesi rangjuknak köszönhetően az asztalához ülhettek, de még így is a nagy asztal teljes hossza választotta el őket a nagymestertől. A többi tisztet az udvari nemesifjakkal együtt külön asztalhoz ültették, de senki sem sajnálta, hogy nem az unalmas és hideg udvari etikett szerinti első asztalnál ült. A vacsora után Rohan minden ceremóniát levetett, leült közénk és részt vett a társalgásunkban.”⁷⁷ A lakoma után az akkoriban híres máltai közetre terelődött a beszélgetés, amiből még parázs vita is kerekedett a báró és Sonnini de Mannoncourt között.⁷⁸

Az Atalante június 7-én hagyta el Málta szigetét, és hat nap múlva érte el Kréta partjait. A sziget fontos állomást képviselt Tott báró titkos küldetésében is, aki ezért az itt található két francia kereskedelmi kirendeltség tanulmányozása közben de la Laune tengerésztiszt segítségével katonai felméréseket is végzett. A francia tengerészeti minisztérium már korábban felismerte Kréta – akkori nevén Kandia – fontos stratégiai pozícióját, és Sartine gróftól élénken foglalkoztatta a sziget esetleges meghódítása. Tott báró 1777. június 26-án küldte el Sartine grófnak első jelentéseit és térképeit Szuda kikötőjéről és erődítményeiről. A kísérőlevelében ecsetelte a felderítés során felmerült nehézségeket is, és megígérte, hogy részletes hadművelleti tervet is készít a sziget elfoglalására: „Az oroszok háborúja óta minden ideérkező külföldi gyanús a törököknek, akik egyre jobban érzik, hogy csökken az erejük a görögökkel szemben. Ezt de la Laune úr maga is tapasztalhatta Retinóban jártakor: nem tudott nyugodtan vizsgálódni a környéken, így a Kandia-ba való utazás is értelmetlen né vált, hiszen nem akartam kockáztatni a fregatt épségét. Szerencsére Dandré úrnak volt egy igen pontosnak tartott kandiai és retinói térképe, amelyet a háború előtt egy olasz rajzolt. Hallottam egy nagyon szép kikötőről is, amely a Salamon-foktól keletre található; Alexandriába menet vagy visszafelé majd megtekintem. A sziget elfoglalásának kidolgozott

⁷⁵ Erről így írt Tott báró hajóorvosa: „*En partant de Toulon je vous ne niai que notre projet étoit de faire voile pour Palerme; de nous arrêter quelques jours en cette ville; d'aller de là à Syracuse; de visiter l'Etna et nous rendre ensuite à Malthe. Ces projets étoient subordonnés au vent qui nous ayant fort contrariés à la hauteur du Cap Corse nous à engagé à aller mouiller à Gêneve (sic!) et a y attendre un tems plus favorable.*” Bibliothèque Municipale de Versailles. Baron François de Tott L. 299 Lebaudy Mss In-4°, 130. Voyage en Egypte et en Levant Voyage en Egypte et en Levant fait en 1777 et 1778 par Monsieur *** (a továbbiakban: Voyage en Égypte). 2.

⁷⁶ Emmanuel de Rohan, máltai nagymester (1775–1797), aki felvilágosult kormányzói politikájáról vált híressé.

⁷⁷ Sonnini: *Voyage*, T. I. 75–76.

⁷⁸ „*Je fus, pour ainsi dire, forcé de m'expliquer sur ce sujet au milieu d'une compagnie nombreuse. Je déclarai franchement que je ne pouvois être de l'avis de M. Tott, et j'employai un raisonnement assez simple pour être aisément saisi par tous: c'est que le talc étoit inattaquable par les acides, au lieu qu'ils produisoient le plus grand effet sur la matière purement calcaire qu'on cherchoit à connoître. Il ne fut plus question de l'opinion de M. Tott et cet homme présomptueux ne me l'a jamais pardonné.*” Uo. 78–79.

tervét az ahhoz és annak megtartásához szükséges erővel és eszközökkel együtt, csak e vizsgálódást követően fogom elküldeni s kifejtem majd az abból adódó kereskedelmi előnyöket is. A partvidék megtekintése közben ellenőrzöm az ehhez szükséges, eddig összegyűjtött információim helyességét, azokat pontosan papírra vetem és eljuttatom Önhöz, amint a hely minden részletét megismertem.”⁷⁹

A hadművelleti tervezetet a báró az Atalante fedélzetén készítette el, és Emlékirat Kandiaról (*Mémoire sur Candie*)⁸⁰ címmel küldte el a tengerészeti miniszternek 1777. augusztus 18-án. Ebben különösen hangsúlyozta a sziget éghajlati, gazdasági és politikai szempontból nem igazán előnyös adottságait, amelyek alapján az alábbi következtetéseket vonta le: „Kandia szigetének rövid földrajzi és morális bemutatása után könnyen rájöhettünk, hogy annak teljes meghódítása haszontalan és igencsak nehézkes volna. Ugyanakkor nem kevésbé igaz az is, hogy a sziget a helyzeténél fogva támaszpontot nyújthatna a királyi tengerészet számára a levantei és különösen az egyiptomi kereskedelem védelmében, ha egy alkalmas elhelyezkedésű kikötő megszerzésével egy e célra megfelelő települést hozhatnánk létre.”⁸¹

A Kréta szigetére vonatkozó titkos küldetés végrehajtása után a hajó Alexandria felé haladt tovább, ahová végül július 3-án érkezett meg. Alexandriában Mure francia konzul személyesen nyújtotta át a bárónak a titkos küldetése további részeire vonatkozó instrukciókat. Az utasításokat főleg egy kérdésekből álló lista alkotta, amelyekre a felderítő munkája végén válaszolnia kellett.⁸² Ezt követően Tott báró a kairói alkonzul, néhány kereskedő és mameluk társaságában karavánúton haladt tovább Rosette-ig. Ha hihetünk a természetűdös Sonnini de Mannoncourt visszaemlékezéseinek, a cseppet sem veszélytelen karavánúton csatlakozott hozzájuk a neves francia orientalista utazó Savary⁸³ is: „Ezt az útvonalat többször is volt szerencsém megtenni, először Tott főellenőrrel, akinek népes kíséretéhez tartozott Savary is. Alexandriából indultunk 1777. július 12-én este 7 órakor. A csapatunk igencsak felkavarta a lakosság indulatait: a városon áthaladva szitkozódást és kődobálást kaptunk. Az utóbbiból egy túl messzire dobott darab alaposan mellkason talált.”⁸⁴

Rosette-ből a konzulátus hajóin, a Nílus vizén felhajózva jutottak el Kairóig. A kairói pasa, Iszed bej már régről ismerte a bárót, így a fogadási ceremónia is egyszerűbbé vált. Ugyanakkor a báró emlékiratainak tanúsága szerint a kairói politikai helyzet igencsak változékony volt ez idő tájt: „A pasát teljes vezíri pompájában találtam, és ugyanolyan ceremóniával fogadott mint az Konstantinápolyban volt szokás, ám a régi ismeretségünkre való tekintettel négy szemközti beszélgetésre invitált és kis időre eltávolította a dívánteremben található népes kíséretét. Ekkor szólt a bejek közötti feszültségekről (a forradalom biztos előjele), és elmagyarázta, miért volt olyan sietős a Sék-Elbéletnek, hogy a ceremóniámmal mielőbb végezzen. Viszont arra már nem jutott elegendő idő, hogy fogadhasson, hiszen alig

⁷⁹ Tott Sartine-nak (Kánea, 1777. június 26.) SHD, série 1M 1677 Égypte (Reconnaissances jusqu'en 1830). 90.

⁸⁰ A szöveg másolatát lásd: uo. 91–95.

⁸¹ Idézi: Farnaud: *Culture et politique*, 113.

⁸² Charles-Roux: *Le projet français*, 53.

⁸³ Claude-Étienne Savary (1750–1788), francia utazó és orientalista. 1776 és 1781 között bejárta Egyiptomot és a görög szigetvilágot. A következő műveit úti élményei felhasználásával írta: *Lettres sur l'Égypte* (1788); *Lettres sur la Grèce* (1788). Lefordította a Koránt (1783) és több arab költeményt is, valamint írt egy arab nyelvtant (*Grammaire de la langue arabe vulgaire et littéraire*), amelyet az orientalista Langlès adott ki 1813-ban.

⁸⁴ Sonnini: *Voyage*, T. I. 219–220.

értem vissza az odautammal azonos ceremónia szerint a szállásomra, az ellenpárt máris ki-robbantotta a felkelést, mire az uralkodó bejek a vár elfoglalásán fáradoztak. Ez a sokkal inkább politikai, mintsem katonai eszköz az alkalmazóinak lehetővé teszi a Nagyúr parancsaival való rendelkezésüket, amelyeket a pasa által hozattak, miközben a pisztolyukat annak torkának szegezték. Így nemsokára láthattunk is egy fermánt, amely a lázadókat száműzésre ítélte. Ezek azonban a pusztaságokkal mit sem törődve az ellenfeleikre lövöldöztek, és néhány napos – inkább hangos, mintsem pusztító – tüzelés után arra kényszerítették őket, hogy Felső-Egyiptomba meneküljenek.”⁸⁵

Noha Egyiptom ez idő tájt az Oszmán Birodalom leggazdagabb tartománya volt, mégis az egymással rivalizáló bejek belviszálya és súlyos anarchia jellemezte. Muhammed bej Abû Dahab 1776-ban bekövetkezett korai halála után az utódai – a pasával szövetséges Iszmâil bej, valamint Murad és Ibrahim bej – küzdöttek egymással a hatalomért. A bejek háborúskodásai miatt a francia kereskedőket ért támadások is megszorodtak.⁸⁶ Mure francia konzul képtelen volt megbirkózni a rengeteg problémával. A legsikeresebbnek egy Charles Magallon nevű kereskedő bizonyult, aki jó kapcsolatokat ápolt a helyi mameluk hatalmasságokkal.⁸⁷ 1777-ben fegyveres konfliktus robbant ki az al-Azhar mecsetnél a diákok és Juszuif bej csapatai között. A tanítást abbahagyták, és az emíreket hangosan szidalmazták a minaretekből. Erre a városi csőcselék fellázadt, és a városban több összecsapásra is sor került.⁸⁸ A felbőszült tömeg nekitámadt a báró európaiakból álló kíséretének is. A tumultuózus jelenetről Sonnini de Mannoncourt útleírásában a következőképpen emlékezett meg: „A csőcselék a palotában való tartózkodásunk idején gyűlt össze, hogy elvágják a visszavonulásunk útját. Tott úr megbízta a tolmácsait, hogy szórjanak pénzt a tömegbe. Körülöttünk óriási zűrzavar uralkodott. A tolmácsaink ruháit ezer darabra tépték, az örök bot- és szablyacsapásokkal próbálták szétverni a tömeget. Elképesztő tumultus támadt. A pénzosztás semmit sem használt, legfeljebb annyit, hogy cserébe mindenfelől közáport és szidalmakat kaptunk a nyakunkba. Némelyik kódarab olyan vehemenssen repült felénk, hogy ha eltalál, biztosan betöri a fejünket.”⁸⁹

A zavargások Kairó egész területére kiterjedtek, és érintették a francia konzulátust is, ahol Tott báró 1777. augusztus 8-án lefolytatta az ellenőrzést. A kairói francia kolónia bariádok emelésével védekezett, miközben Iszmâil bej csapatai a fellegvárat ostromolták. A tumultuózus napokban a főellenőr összehívta az itt élő franciák közgyűlését az adósságok és az igazgatási reformok kérdéseinek megvitatása céljából.⁹⁰ Ezek közül a legfontosabb a kairói francia konzulátus Alexandriába való áthelyezése volt oly módon, hogy a Kairóban

⁸⁵ Tott Emlékiratai, 254.

⁸⁶ Charles-Roux: *Autour d'une route*, 107.

⁸⁷ Laurens, Henry (dir.): *L'expédition d'Égypte 1798–1801*. Paris, 1989. 67.

⁸⁸ Raymond, André: *Égyptiens et Français au Caire 1798–1801*. Le Caire, 1998. 67.

⁸⁹ Sonnini: Voyage, T. II. 348–349. A báró hajóorvosa hasonló drámai képet festett az eseményről: „Nous avons traversé une partie de la ville, pour nous rendre au château, montés sur les chevaux magnifiquement harnachés du janissaire aga qui nous les a prêté ou plutôt loués pour une somme assez forte qui devoit lui être comptée le lendemain de la cérémonie. Nous marchions dans le plus grand ordre précédés et entourés de janissaires et de séraches, qui ecartoient la populace attroupée sur notre passage. Ces précautions n'ont point empêché que nous n'ayons été insultés et que plusieurs de mes camarades de voyage n'aient reçu des pierres jettées de loin par des enfans qui étoient excités.” *Voyage en Égypte*, 134.

⁹⁰ Charles-Roux: *Le projet français*, 59.; Vö. Masson, Paul: *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*. Paris, 1911. 308–310.

maradt franciák érdekeit továbbra is ellássa néhány francia kereskedő.⁹¹ A kirendeltség adósságainak rendezése után a báró rögtön elkezdte a konzulátus átköltöztetésének szervezését, valamint folytatta a tikos katonai felderítőmunkát is. Az alexandriai partvidék részletes megfigyelése után Tott báró elküldte de la Laune-t, hogy végezze el a Kairótól Szuezig vezető út felderítését. De la Laune egy emlékiratban (*Observations de M. de la Laune sur son voyage à Suez*) foglalta össze a tapasztalatait, amelyet 1777. augusztus 18-i leveléhez csatolva küldött el Sartine grófnak. Tott báró pedig nem sokkal később, 1777. december 20-i levelében megküldte a miniszternek az Egyiptom elfoglalására irányuló tengeri hadművelet vázlatos tervét.⁹² A báró augusztus 22-én szállt ismét hajóra Damiette-ben. Néhány szélcsendes nap után augusztus 26-án hagyta el Egyiptomot, majd folytatta útját a szíriai partok felé.

A szíriai partvidék francia kirendeltségeinek ellenőrzésére augusztus 28. és október 17. között került sor. Itteni útvonalának első állomásán, Jaffában találkozott a szentföldi prokurátorral, aki elkísérte útjának egy részén. Az ő jelenléte azért volt nagyon fontos, mivel a francia király az Oszmán Birodalom területén élő katolikusok protektoraként felelős jogi és pénzügyi szerepet játszott a muzulmánok által gyakran zaklatott katolikus missziók és szerzetesrendek támogatásában és védelmében. Tott báró szentföldi útjának konkrét egyházügyi célja a katolikus missziók költségeinek csökkentése, valamint a pápa által 1773-ban felosztatott jezsuita rend javainak leltárba vétele volt. Ez utóbbi kérdés különösen kényes helyzetet teremtett számára, hiszen a konstantinápolyi francia nagykövet a jezsuita javak törökök általi kifosztását elkerülendő megtagadta a pápai rendeletek végrehajtását.⁹³ François de Tott vallási kérdésekben eléggé felvilágosult elveket vallott, és nemcsak a jezsuiták vagyonának zárolásával foglalkozott. Megállapította azt is, hogy a szentföldi keresztények megosztottsága az ottani problémák egyik fő oka: „A mohamedánok e műemlékek pusztítása során is megőrizték annak lehetőségét, hogy az azokat emelő vallásosságból hasznot húzzanak. A törökök inkább a hiúságra, mint a mély hitre alapoztak, amikor megengedték a görögkeletiek és a latinok számára, hogy megosztozzanak a szent helyeken, és így kihasználhassák a megosztottságukat. Az eredmény minden várakozásukat felülmúlta: a két rítus közötti veszekedések szinte kifogyhatatlanok voltak, s a spanyolok pénzének köszönhetően a jeruzsálemi kormányzóság tekinthető e zaklatások legnagyobb eredményének.”⁹⁴ A szentföldi keresztények végletes megosztottságának feloldására a báró egy igazi felvilágosult reformot javasolt. Véleménye szerint úgy kellene a keleti katolikus szerzetesrendeket összefogni, hogy egy központosított szentföldi rend – például a ferences rend – keretei közé szervezve az összes katolikus rend és szervezet egy irányítás alá kerüljön. Szerinte egyszégre lehetne jutni a Szentföldi kuszódíával ebben a kérdésben.⁹⁵

⁹¹ Tott báró rendkívül fontosnak tartotta a kairói francia kirendeltségek fenntartását: „*Le succès des Anglais dans la navigation de la mer Rouge doit nous inviter à suivre leur exemple. Il est un motif de plus pour ne pas abandonner absolument nos établissements du Caire.*” Charles-Roux, François: *Le projet français*, 59–60.

⁹² Uo. 61–62.

⁹³ Charles-Roux, François: *France et Chrétiens d'Orient*. Paris, 1939. 83.

⁹⁴ Tott Emlékiratai, 276.

⁹⁵ *Mémoire présenté à Monsieur le baron de Thot par le père Godefroy custode concernant l'état actuel des missions françaises dans les différentes échelles du Levant et qui sont desservies par les pères capucins de la provinces de Paris*. In: Bibliothèque Nationale de France, série Ms. Nouvelles Acquisitions Françaises 20. 543. *Papiers du baron François de Tott, inspecteur général des établissements français dans le Levant (1777–1778)*, fol. 3. Vö. Charles-Roux: *France et Chrétiens*, 86.

Útjának szíriai és palesztinai állomásain Tott báró hivatalos küldetésének fő feladatait végezte: összehívta a francia kolóniák közgyűléseit, az adósságok ügyeit rendezte és döntőbíróként elnökölt a konzulok és alattvalók vitás ügyeiben. 1777. október 2-án Aleppóból írt levelében így foglalta össze tevékenysége lényegét: „Méltóságos Uram! Gondoskodtam arról, hogy valamennyi képviselőnél az új igazgatás elvei érvényesüljenek. Igyekeztem a közgyűlések során elnyomni azok hangját, akik a jogosan bírált visszaélések megszüntetése ellen szólaltak fel; a közgyűléseken zajló elvi viták megvilágították számomra az új rendelet valamennyi tárgyát. Jómagam csak azon épület darabjait készítettem elő, amelynek Ön volt az építőmestere, s remélem, hogy nem hagyok magam után kívánnivalót annak megszüntetésében.”⁹⁶

François Charles-Roux francia történész szerint Tott báró a 18. század közgazdászainak és filozófusainak tanítványaként a szabad gazdálkodás híve volt. Fellépett a felesleges tiltások ellen, és kiállt a levantei kereskedelemben a személyes szabadság védelméért.⁹⁷ Szabadelvű eszméi nyíltan megmutatkoznak a következő neki tulajdonított szövegben: „Az állam számára hasznosnak tartom azokat a törvényeket, amelyek megakadályozzák, hogy a kereskedők egymásnak ártsanak, mivel vetélkedésük az állam számára is kártékony. A versengés más részről hasznos az iparunk termékeinek eladásában... Számomra alapvető elv, hogy az állam érdeke Levantében ott kezdődik, ahol a nyersanyagot behozzák, és ott áll meg, ahol az ipar termékei kilépnek.”⁹⁸ A báró érvelése az állam szerepét is érinti: szerinte az államnak a gyarmati gazdasági kapcsolatok rendszerét kell átfognia, vagyis a nyersanyagok behozatalát és a feldolgozott cikkek kivitelét ellenőrző rendszert kell alkotnia, amely elősegíti az egyének szabad kereskedelmét. Márpedig a levantei kereskedelem tipikusan hasonlított a gyarmati kereskedelmekhez: az import elsősorban a nyersanyagokra (pl. gyapot) irányult, míg az export kizárólag feldolgozott termékeket – például languedoci textilárut – értékesített.⁹⁹ Így találkozhatott Egyiptom elfoglalásának terve a levantei és barbáriai kereskedelem átfogó reformjával.

Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a levantei francia kereskedelem ebben az időszakban történetének egyik legmélyebb válságát élte át. Tott báró szíriai és palesztinai ellenőrző körútjának egyik fontos tanulsága az volt, hogy megállapította a francia gazdasági befolyás csökkenését. Ennek oka abban rejlett, hogy a francia képviselők gyakran nem tudták elég határozottan érvényesíteni érdekeiket az oszmán hatóságokkal szemben.¹⁰⁰ Szaidai látogatása során az ottani konzul – mellesleg ugyanaz a Pierre-Jean-François de Taulès de Domecq (1731–1820) volt, aki 1768-ban Lengyelországban tevékenykedett – Tott szemére hányta annak túlzott engedékenységet a helybéli pasával, Dzsézárral¹⁰¹ szemben,

⁹⁶ Idézi: Charles-Roux: *Les Échelles de Syrie*, 118.

⁹⁷ Uo. 118–119.

⁹⁸ Uo. 119. Vö. Stoianovich, Traian: *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*. The Journal of Economic History, Vol. 20. No. 2 (June 1960). 258.

⁹⁹ Butel, Paul: *L'économie française au XVIIIe siècle*. Paris, 1993.

¹⁰⁰ Masson: *Histoire du commerce*, 284. Vö. Abdel Nour, Antoine: *Le réseau routier de la Syrie ottomane (XVIe–XVIIIe siècles)*. Arabica, Tome 30. Fasc. 2 (juin 1983). 169–189.

¹⁰¹ Dzsézár (Cezzâr) Ahmed Pasa (?–1804), boszniai eredetű hivatalnok. Oszmán szolgálatba való lépése után csatlakozott Hekim Oglu 'Ali pasához, aki 1756-ban egyiptomi kormányzó lett. 1773-ban Egyiptomból a szíriai kormányzó, Oszmán pasa szolgálatába lépett át, és nemsokára szaidai kormányzó lett. Keménykezü vezetési módszerei sikereként 1780-ban szíriai kormányzóvá nevezték ki. 1799-ben ő szervezte meg Akkó védelmét Bonaparte seregével szemben. 1804. április 23-án halt meg. Vö. Shaw, Stanford J.: *Ottoman Egypt in the eighteenth century, The Nizâm-nâne-i Misir of Cezzâr Ahmed Pasha*. Cambridge, Harvard University Press, 1962.; Cohen, Amon: *The*

illetve felrótta neki az 1776-os reformokat ellenzők támogatását és az iránta való udvariatlanságát is.¹⁰² A szaidai konzul később visszahívását kérte, amire 1779 januárjában került sor.¹⁰³ Tott báró szaidai látogatása során Dzsézár pasával is elég határozottan érzékeltette a francia alattvalókkal való bánásmód miatti elégedetlenségét. Kerülte a vele való találkozást, és emlékirataiban igazi keleti despotaként festette le: „Visszaemlékezéseim megírásának célját teljesítettem akkor, amikor szükségesnek láttam bemutatni Dzsézár jellemét és azt, hogy hogyan viselkedtem vele. Ennek az emberiség ellen felbőszült oroszlának a látványával, aki a tartományában zsarnokoskodott, és büntetlenül két évig visszatartotta a szultán jövedelmeit, és akit egy idegen megaláz, mert megjed egy olyan fregattól, amelynek nem ismeri a parancsait, és így lefestve a despota gyengeségét, az alattvalóinak gyávaságát, akik a távolból parancsolnak neki, egy csapásra megmutathatjuk az Oszmán Birodalom valódi arcát.”¹⁰⁴

Tott báró ezt követően szeptember 18-án Barut (Bejrút) kikötőjébe látogatott. Mivel ebben a városban nem volt francia kirendeltség, látogatásának célja elsősorban titkos jellegű volt.¹⁰⁵ Sartine gróf egyébként külön felhívta a figyelmét e város katonai felderítésére.¹⁰⁶ Ezután Tripoliszba hajózott, majd az onnan északra található Latakiába ment, ahol információi szerint komoly visszaélések mutatkoztak a dohánykereskedelem terén.¹⁰⁷ Miután ismét sikerült rendet teremtenie, szárazföldi úton indult tovább Aleppóba, ahová október elsején érkezett meg. Látogatása során úgy tapasztalta, hogy az aleppói francia közösség virágzó kereskedelmet folytatott, amelyet az 1776-os reformok veszélyeztettek leginkább, ugyanis a hegyeken áthaladó kereskedőutakon gyakran megdézsmálták az árukat. Erről az emlékirataiban is megjegyzést tett: „Itt megtalálhatók a legdrágább áruk, és a kereskedelem minden formája zajlik, de a pasa és tisztjei a karavánok védelme, valamint az utazók szükséges kísérete ürügyén gyakran zaklatják a kereskedelmet folytató egyéneket.”¹⁰⁸ Szíriai útvonalának utolsó állomása Alexandrette (Iskenderun) volt, ahonnan rövid tartózkodás után továbbhajózott Ciprus irányába.¹¹⁰

Ciprus szigetén a két francia kirendeltség – Larnaka és Limasszol – meglátogatása után a báró a sziget természeti, politikai és katonai jellegű felderítésére koncentrált. Ciprusi

Army in Palestine in the Eighteenth Century – Sources of Its Weakness and Strength. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, vol. 34 (1971) no. 1. 36–55.

¹⁰² Mivel nem akarta személyesen fogadni a bárót a kikötőben, betegsége hivatkozva az alkonzult küldte maga helyett. Mézin: *Les consuls de France*, 560. **HIÁNYZIK A TELJES BIBLIOGRÁFIAI LEÍRÁS!**

¹⁰³ AMAÉ Personnel première série. Vol. 65 fol. 272–290.; Mézin: *Les consuls de France*, 560.

¹⁰⁴ *Tott Emlékiratai*, 278.

¹⁰⁵ Farnaud: *Culture et politique*, 101.

¹⁰⁶ „La ville de Baruth mérite également votre attention. Pendant la dernière guerre des Russes et des Turcs, elle a servi d’asile à tous les bâtiments russes et elle était le centre de leurs opérations en Syrie. On prétend qu’il est très facile de s’en emparer et de la conserver ensuite au moyen de quelques fortifications qu’on pourroit y ajouter.” Idézi: Charles-Roux: *Les Échelles de Syrie*, 126.

¹⁰⁷ A latakiai francia alkonzulátust 1756-ban hozták létre. Az 1770-es évek végén öt-hat francia kereskedelmi hajó folyamatosan szállította az egyiptomi dohányt Damiette-ből Latakiába. Crecelius, Daniel – Badr, Hamza Abd Al-Aziz: *French Ships and Their Cargoes Sailing between Damiette and Ottoman Ports 1777–1781*. Journal of the Economic and Social History of the Orient, vol. 37. (1994) no. 3. 261–286.

¹⁰⁸ *Tott Emlékiratai*, 283. Vö. Wirth, Eugen: *Tradition und Innovation im Handwerk und Kleingewerbe der vorderorientalischen Stadt*. Strukturwandlungen und Überlebensstrategien in den vergangenen 150 Jahren. Die Welt des Islams. New Series, Bd. 25. (1985) no. 1/4. 5.

¹¹⁰ Charles-Roux: *Les Échelles de Syrie*, 121–122.

megfigyeléseinek rövid összefoglalóját emlékirataiban is megtalálhatjuk: „Ciprus szigete szultáni birtok, és ezt a velenceiektől elragadott királyságot ma egy Nikoziában lakó műsellem, valamint egy görög metropolita kormányozza. Ez a kettős – vallási és világi – igazgatás oly gyors sikereket hozott, amelyeket még az éghajlat és a termelés eredményei sem tudtak ellensúlyozni, és így ez a szép vidék ma nem más, mint a magány és nyomor hajléka. A szerelmek kútja, Amathone és Paphosz ma csak néhány rongyos szerencsétlen ember lakhelye. A hajdan nagy lakosságú Ciprusra kivetett adókat ma csak egy töredéknyi számú lakosság fizeti, és az ez elől évente menekülők csak fokozzák a szörnyű zsarnokságtól szabadulni nem tudók nyomorát, de a szükségből hozott intézkedések, amelyekkel az adókat igyekeznek behajtani, a valódi gazdagság forrásait csak elapasztják, nemsokára a zsarnokok számára is igazságot szolgáltatnak, és hamarosan osztozhatnak rabszolgáik nyomorán. A ciprusi bor, melynek kivitele nagyban függ a régi boroktól nyert minőségtől, máris veszített értékéből a régi hordók eladása miatt, amelyre a nyomor kényszerítette a termelőket. A velenceiek vették meg a legrégebbieket, de a spekuláció egyéni érdekei nem érezték át annak jelentőségét, hogy a hagyományos rend megbontásával maguknak is ártanak. Ha elveszük a termelőtől a hatékony termelés eszközeit, ha tönkretesszük a tőkét, feleslegessé válik a hordó is.”¹¹¹ A szöveg gondolatmenete azért is érdekes, mert abban a versailles-i „intervencionista párt” diskurzusát láthatjuk viszont. A török uralom zsarnoksága – vagy ahogyan tudományosan megfogalmazták: a keleti despotizmus jelensége – számos kérdést vetett fel az oszmán uralom alatti országok hanyatlásával kapcsolatban.¹¹² A keleti despotizmus eszméje a 18. század során – számos változással és módosulással – a gyarmatosítást előkészítő ideológia egyik legfontosabb toposzává vált, amelynek egyik legmarkánsabb példáját éppen Tott báró emlékiratai szolgáltatták.¹¹³

A báró ellenőrző körútjának következő állomását Rodosz szigete alkotta, majd Szmírnába utazott, ahol 1777. november 19-től 1778. március 25-ig tartózkodott. Szmírna ez idő tájt a legfontosabb levantei francia kirendeltségnek és az egyik legjelentősebb nemzetközi kereskedelmi központnak számított.¹¹⁴ A szmírnai francia konzulátus négy alkonzulátussal rendelkezett a Dardanelláknál, Leszboszon, Khioszon és Rodoszon.¹¹⁵ Érdemes megjegyeznünk, hogy a báró nem ellenőrizhette az előző háború során saját irányítása alatt megerősített Dardanellák-tengerszoroson található francia kirendeltséget. Ez összefügg azzal, hogy Saint-Priest gróf kérésére egykori beosztottja nem ellenőrizhette a konstantinápolyi kereskedelmi és diplomáciai kirendeltségeket sem.¹¹⁶

¹¹¹ Tott Emlékiratai, 286–287.

¹¹² Lásd ehhez: Çirakman, Asli: *From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks*. International Journal of Middle East Studies, vol. 33. (Febr. 2001) no. 1. 49–68.

¹¹³ Laurens: *Les origines intellectuelles*, 63–67.

¹¹⁴ Lásd ehhez: Frangakis-Syrett, Elena: *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700–1820)*. Athens, 1992.

¹¹⁵ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 109. fol. 188.

¹¹⁶ Így írt erről Sartine Lebas konstantinápolyi francia rezidensnek (Versailles, 1777. novembre 24.): „Des considérations politiques, Monsieur, ayant empêché que Monsieur le Baron de Tott se rendit aux Dardanelles et a Constantinople pour y faire l'inspection dont il a été chargé dans toutes les autres Echelles du Levant où nous avons des établissements, j'ay compte que vous voudriez bien le suppléer et entreprendre le même travail qui y aurait été confié aux soins de cet inspecteur.” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 109. fol. 262

A szmirnai francia kolónia nagyszámú tehetős kereskedőből állt, és jelentős, a befizetett hajókárdíjakból finanszírozott pénztárral rendelkezett.¹¹⁷ Ennek megfelelően a hajókárdíjak eltörlése igen érzékenyen érintette a francia közösséget, amelyet Claude-Charles de Peyssonnel konzul képviselt. Tetemes, 1765 óta évi 12 000 livre-re rúgó járandósága ellenére Peyssonnel óriási szerencsejáték-adósságot halmozott fel helyi török és görög hitelezőivel szemben. Ezenkívül a szmirnai tűzvészben elpusztult háza további 100 000 livre veszteséggel sújtotta.¹¹⁸ Tott báró 17 000 livre előleget adott neki, és javasolta a visszahívását is.¹¹⁹ 1778 júliusában a visszahívás elkerülhetetlenné vált, mivel adóssága már 65 000 piaszterre rúgott, és a szmirnai franciák az igazságszolgáltatás megtagadásával és az ottani orosz konzullal való összejátszással vádolták.¹²⁰ A király Jean-François-Raymond Guy de Villeneuve Dardanelláknál hivatalt viselő alkonzult nevezte ki a helyére ügyvivőnek.¹²¹ Peyssonnel viszonya Tott báróval a későbbiekben egyre jobban megromlott, és a báró emlékiratainak kiadása után igen éles vita robbant ki közöttük. A szmirnai tartózkodás során a báró rendezte a pápa által 1773-ban felosztatott jezsuita rend javainak leltárba vételét és az abból származó problémákat.¹²³ A kirendeltség ellenőrzése mellett de la Laune-nal együtt folytatta az Egyiptom elfoglalásával kapcsolatos tervek és titkos jelentések megszövegezését is. A báró 1777. december 20-án egy hadművelleti tervet küldött el a tengerészeti miniszter részére. Emellett előirányzott egy ennél részletesebb hadművelleti tervezetet is, amelyet az utazás során kívánt elkészíteni, és amely a végleges jelentés részét képezte.¹²⁴

Tavasszal Tott báró folytatta útját az Oszmán Birodalom európai területein található francia kirendeltségek ellenőrzésére: először Szaloniki, majd Szkirosz¹²⁵ és Naxosz szigete valamint a Peloponnészoszi-félsziget (Morea) következett. Szalonikibe 1778. április 27-én érkezett meg, és igyekezett segítséget nyújtani az ottani konzulnak az 1776-os reformok bevezetéséhez. Az ügyek zökkenőmentes lebonyolítása érdekében négy ülnököt választatott,

¹¹⁷ Latouche: *Le commerce*, 8.

¹¹⁸ Mézin: *Les consuls de France*, 491.

¹¹⁹ Sartine Saint-Priesthez (Versailles, 1778. március 23.): „*Monsieur de St. Didier m'a rendu compte, Monsieur, de l'opinion que vous avez prise de la plupart des opérations de Monsieur le baron de Tott a Smirne, et du parti que vous avez crû devoir me faire proposer au sujet de Monsieur de Peyssonnel. Je l'ay adopté en entier et je m'empresse d'adresser des instructions conséquentes a Monsieur Guy de Villeneuve que j'ay choisi pour la régie des affaires du consulat pendant l'interim. J'ay l'honneur de vous les envoyer directement, pour que vous en preniez connoissance, et qu'en les remettant a Monsieur Guy, vous puissiez y ajouter les conseils et les ordres que vous croirez devoir luy donner pour le guider dans l'administration des affaires de Smirne, et surtout dans la conduite qu'il a a tenir avec Monsieur de Peyssonnel, pour éviter les embarras que ce consul pourroit nous donner, s'il étoit instruit de nos véritables intentions a son égard.*” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 110. fol. 117.

¹²⁰ CADN, Constantinople série D Smyrne 41 (1778). Vö. Mézin: *Les consuls de France*, 491.

¹²¹ Életéhez lásd Mézin: *Les consuls de France*, 333–335.

¹²³ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 110. fol. 126–130.

¹²⁴ Charles-Roux: *Le projet français*, 62–68.

¹²⁵ Tott báró egy látképet készített a szigeten található egyik faluról (*Vue du Village de Saint Georges de Skyros*), amely később megjelent Choiseul-Gouffier Voyage pittoresque de la Grèce című művében. Boppe, Auguste: *Les peintres du Bosphore au XVIIIe siècle*. Paris, 1989. 292. A Bibliothèque Nationale de France térképtárában található egy Tott báró nevéhez fűződő térkép is: *Carte de l'île de Skyros vérifiée sur les lieux par M. le baron de Tott*. (BNF, GE E – 154).

akik 1778 szeptemberéig maradtak hivatalban.¹²⁶ Arasy konzul azt javasolta a főellenőrnek, hogy alkalmazzanak konzuli ágenseket a szaloniki öböl bejáratánál található szigeteken az angol és görög kalózos akcióinak hatékonyabb ellenőrzése érdekében. Tott báró támogatta a tervet, de a tengerészeti miniszter végül elutasította arra hivatkozva, hogy ezen a környéken viszonylag csekély mértékű a francia kereskedelem jelenléte.¹²⁷ A báró így jellemezte emlékiratainak az „Európai Törökországban” tett látogatásáról szóló részében a görög szigetvilág paradox politikai helyzetét: „Szalonikiből elhajózva megtekintettem a Squirai Szent György, Párosz, Naxosz és Szira szigeteket. E szigetek – hasonlóan a szigetcsoporthoz – magánbirtokok, amelyek felett a kedvezményezettjeik rendelkeznek, vagy pedig a kapitány pasa tartozékirtokai voltak. Mindenesetre a lakosok közös érdeke az volt, hogy minél távolabb legyenek a török hivatalnokok tőlük, és ezért gyakran kérték, hogy adják ki adó-bérletbe a szigeteiket. De mivel a despotizmusnak is megvannak a saját szabályai, amelyek szerint mindig kell, hogy legyen egy fej, melyet le lehet vágatni, egy ember, akit el lehet fogatni, ezért e közösségek köztársasági formája nem felel meg az elvárásainak. Egy előljáró kell, egy alsóbbrendű despota, s az a görög, aki e méltóságot elnyeri, általában nem okoz csalódást.”¹²⁸

Egy rövidebb moreai utazás után, amelyet alaposan megzavart az albánok zendülése, a báró 1778. május 19-én hagyta el Nafpliont, majd június 4-én ismét Máltán kötött ki. Miután átvette az ott reá váró újabb utasításokat, megkezdte hivatalos útjának befejező részét, amely a tunéziai kirendeltségek, Tunisz és Goulette meglátogatása volt. Ide 1778. június 19-én érkezett meg.¹²⁹ A báró itteni tevékenysége különös fontossággal bírt a francia külkereskedelmi érdekek szempontjából. A barbareszk kalóztámadások mindig is nagyon kényes kérdést jelentettek az Oszmán Birodalom és Franciaország összetett kapcsolatrendszerében. Choiseul herceg erőskezü külpolitikájának köszönhetően – különösen Tunisz 1770-es bombázása után – a francia kereskedelem helyzete stabilizálódott a régióban.¹³⁰ Ezenfelül az 1770-es békekötést követően Ali bej franciabarát politikája jelentős kedvezményeket nyújtott a francia kereskedőknek. Ekkor került sor Ali bej küldöttjének, Szulejmán agának franciaországi követjárására is. A tuniszi francia közösség ebben az időszakban a legnagyobb forgalmat bonyolította le a kereskedővárosban található európai kereskedőkolóniák között.¹³¹ A báró nem mulasztotta el a híres goulette-i erődítmények katonai felderítésének elvégzését sem, amelyek az Egyiptom elfoglalására indítandó hadjárat esetén fontos hadműveleti bázist jelenthettek. A felmérések természetesen tudományos, asztronómiai és hid-

¹²⁶ Svoronos, Nikos G.: *Salonique & Cavalla (1686–1792)*. In: Sauvaget, Jean – Bazin, Jean – Braudel, Fernand – Deny, Jean – Lemerle, Paul (dir.): *Inventaire des correspondances des Consuls de France au Levant conservées aux Archives Nationales*. Tome I. Paris, 1951. 117–119.

¹²⁷ Svoronos, Nikos G.: *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*. Paris, 1956. 125.; 148–149.

¹²⁸ Tott Emlékiratai, 289.

¹²⁹ Farnaud: *Culture et politique*, 100.

¹³⁰ Frémeaux: *La France et*, 33.

¹³¹ „A Tunis seulement, grâce à l'habileté de Monsieur de Saizeu, la France occupait la première place, laissant loin derrière elle ses rivaux anglais et l'emportait de beaucoup sur eux par la prospérité de son négoce qui se chiffrait alors par 971,483 francs d'importations et 857,320 fr. d'exportations.” Ruffin, Pierre: *Journal de l'ambassade de Suleiman Aga, envoyé extraordinaire du Bey de Tunis près Sa Majesté Très Chrétienne, depuis son arrivée à Toulon, le 18 janvier 1777, jusqu'à son embarquement dans ledit port, le 31 may de la même année*. (Bibl. Nat. Mss. fr. N° 13982 publié par Marthe Conon et Pierre Grandchamp), Tunis, 1917. V.

rográfiai megfigyelések álcája alatt zajlottak.¹³² A bárónak többszöri sikertelen próbálkozás után sem sikerült elérnie, hogy korallhalászati engedélyt szerezzen az Királyi Afrikai Társaság (Compagnie Royale d'Afrique) számára.¹³³

François de Tott utolsó keleti küldetésére az ancien régime francia külpolitikájában lezajlott fordulat éveiben került sor. A misszió elhatározása és lebonyolítása arra utal, hogy a versailles-i kormány köreiben a sokféle külügyi elképzelés mellett megjelentek egy egészen új mediterrán geostratégiai gondolkodás kezdetei is. Noha a korban maga a kifejezés egyáltalán nem létezett még a katonai és politikai irodalomban,¹³⁴ a geostratégia modern alkalmazása már egyre erőteljesebben megfigyelhető a nagyhatalmak külpolitikájában. Montesquieu gondolatai az éghajlat és a társadalmi rendszerek összefüggéseiről már igen előremutatóak voltak a korabeli politikai gondolkodás szempontjából. A másik fontos hatást a katonai földrajz fejlődése jelentette. A földrajz és a háborúzás közötti kapcsolat nagy figyelmet kapott a korszak hadtudományi műveiben, és a 18. század második felében felgyorsult a francia katonai térképészet fejlődése is. A hadmérnökök képzését olyan neves intézmények biztosították, mint a mézières-i hadmérnöki iskola (École du génie), amelyet Chastillon lovag szervezett meg, és ő maga lett e hely első főmérnöke. Ez az intézmény a tervek szerint csak egy lett volna a sok közül, 1749-es alapításakor azonban mégis az egyedüli volt. A program meglehetősen zsúfolt volt: számтан, geometria, mechanika, hidraulika, fizika, kémia, botanika, rajz, utászat, sztereotomia, a legújabb gépek tanulmányozása. A képzést igen kiváló tanárok biztosították, köztük például az 1753–1793 között az intézményben tanító Charles Bossut apát, vagy a később ott tevékenykedő Gaspard Monge. Ez az iskola 1794-ben bezárta kapuit, és Politechnikai Iskola (École Polytechnique) néven működött tovább. A francia katonai térképészet fellendülését nagymértékben elősegítette a mézières-i hadmérnöki iskola.¹³⁵ Nem ismerjük pontosan Tott báró térképészeti ismereteit, de azt a források alapján tudjuk, hogy keleti útjai alkalmával több térképet is készített, amelyek népszerűsége miatt még napjainkban is sok neki tulajdonított térkép maradt fenn Törökországban.¹³⁶ Nem szabad tehát lebecsülni a báró földrajzi és térképészeti ismereteit, és természetesen az ezekből fakadó geostratégiai megfontolásokat sem.

A tizenöt hónapos hajóút végén Tott báró visszatért Franciaországba, és nekilátott végleges hivatalos és titkos jelentéseinek elkészítéséhez, amelyek a francia külpolitika

¹³² „Le Baron de Tott, chaudement recommandé par Monsieur de St Didier, reçut toute facilité pour transporter à terre des instruments astronomiques et hydrographiques qui devaient lui permettre de rectifier la carte de la Régence et il put mener ses observations en sûreté. Le Bey et son gendre l'accueillirent avec bienveillance et lui accordèrent tous les égards et honneurs qui pouvaient le distinguer en public et le flatter personnellement.” Uo. XII.

¹³³ Musztafa Hodzsa válasza a báró kérésére (Tunisz, 1778. június 28.): „Mon très cher et sincère Beizadé, j'ai l'honneur de vous écrire pour vous confirmer ce que je vous ai déjà dit au sujet de la pêche du corail. Si dans cette pêche il est question de toutes nos côtes, en y comprenant Tabarque, il sera compté annuellement 20,000 piastres de Tunis, et 10,000 seulement si on veut en excepter Tabarque.” Idézi: Plantet, Eugène: *Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour 1577–1830*. Tome III. Paris, 1899. 80.

¹³⁴ A „stratégia” szót ebben az időszakban egészen más értelemben használták, mint napjainkban; Silva márki és Joly de Maizeroy műveiben „nagy taktika” vagy „a hadseregek taktikája” értelmet nyert. Vö. Coutau-Bégarie, Hervé: *Traité de stratégie*. Paris, 2006⁵. 59.

¹³⁵ Lásd ehhez: Blanchard, Anne: *Le corps des ingénieurs du génie, évolution et missions (1715–1789)*. In: Delmas, Jean (dir.): *Histoire militaire de la France*. Tome 2 (1715–1871). Paris, 1992. 129–150.

¹³⁶ Ivanics Mária szíves közlése.

Oszmán Birodalomhoz való viszonya szempontjából meghatározóak lehettek. A báró és de la Laune tengerésztiszt együtt készítették el titkos küldetésük 1779-es keltezésű összefoglaló beszámolóját (*Compte rendu de la Mission secrete du baron de Tott*).¹³⁷ E több különféle levéltárban is megtalálható forrást már elég sokszor elemezték a történészek.¹³⁸ A néhány oldalas preambulum után, amely az Oszmán Birodalom helyzetéről szól, a jelentés következő része Kréta szigetének felderítésével foglalkozik, a fennmaradó 105 oldalt pedig Egyiptomnak szentelték a szerzők.¹³⁹ A megkülönböztetett figyelem természetesen nem meglepő, hiszen a titkos küldetés középpontjában Egyiptom meghódításának terve állt. Egyébként a báró emlékiratainak negyedik könyvét, amely a levantei ellenőrző útját írja le, szintén uralja az egyiptomi vonatkozású szakasz. Az Egyiptomra vonatkozó szöveg a tartomány természetföldrajzi és politikai leírásával kezdődik. A francia kormány gyarmatosító célkitűzéseinek megfelelő érveléssel alátámasztott diskurzus különösen az Egyiptom előnyeit tárgyaló részben (*Avantages dont l’Égypte est susceptible et ceux qui résulteront de sa conquête pour la France*) jelenik meg. A báró ékes tanúbizonyságát adja itt a kereskedelem, a földrajz és a hadtudomány területén megnyilvánuló jártasságának, valamint eredeti gondolkodásának. Az érvelés logikai szerkezete az olvasó számára nyilvánvalóvá teszi az Egyiptom gazdag természeti adottságai és a mamelukok értelmetlen zsarnoksága közötti éles ellentmondást.¹⁴⁰ A gondolatmenet minden kétséget kizáróan alátámasztja, hogy Egyiptom elfoglalása „egyaránt gazdaságos és emberileg szükséges”.¹⁴¹ Tott báró jól felépített érvelés mentén vezeti el olvasóját a végső következtetésig: „E hódításnak elsősorban helyzeti előnye miatt van nagy jelentősége. Egyrészt megkönnyíti Franciaország számára a távoli gyarmatairól nagy költséggel beszerzett termékek közlekedését, az ott letelepedőket pedig nem távolítja el túlságosan a hazájuktól. A gyarmat igazgatása így szinte a király és miniszterei szeme előtt zajlik majd, és e helyzeti előny garanciát nyújt e terület vitathatatlan védelmére is. Kereskedelmi kapcsolatai biztos vezető helyet hoznának Franciaország számára, mivel a kezébe kerülnének azon ajtók kulcsai, amelyeken keresztül a hagyományos kereskedelmi útvonalat követő nemzetek közlekednének.”¹⁴²

Ezek után a báró a kereskedelmi előnyöket veszi szemügyre. Először is úgy tekinti Egyiptom meghódítását, mint a Földközi-tenger medencéjében a francia gazdasági jelenlét fenntartásának és kiterjesztésének eszközét. Az értekezés szerzője az európai nagyhatalmak esetleges válaszlépéseire is kitér. Ezek között Oroszország és az Oszmán Birodalom reakcióját teljesen elhanyagolhatónak tartotta. Véleménye szerint Egyiptom elfoglalásával Franciaország a közel-keleti régió döntő hatalmává válna, és végleg elhárítaná az oroszok háborús törekvéseit. A törökök esetleges ellentámadásait nem tartja valószínűnek, sőt a mekkai zarándokút és a kávékereskedelmi útvonalak biztonsága érdekében még azt is fel-

¹³⁷ Charles-Roux: *Le projet français*, 68.

¹³⁸ AN série Marine B7, 440 (François Charles-Roux és Christophe Farnaud történészek dolgozták fel), illetve Centre des Archives de la Défense, série 1M (*Mémoires et Reconnaissances*) 1677 Égypte (*Reconnaissances jusqu’en 1830*).

¹³⁹ Farnaud: *Culture et politique*, 134.

¹⁴⁰ Szmírnai ellenőrző körútja alkalmával a báró hasonló gondolatmenetet állított fel, amelyet Serif Mardin elemez elmélyült tanulmányában. Vö. Mardin, Serif: *Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire*. Comparative Studies in Society and History, vol. 11. (June 1969) no. 3. 4. Vö. Ayalon, David: *Studies in al-Jabarti I. Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans*. Journal of the Economic and Social History of the Orient, vol. 3. (Aug. 1960) no. 2. 164.

¹⁴¹ Farnaud: *Culture et politique*, 146.

¹⁴² SHD, série 1M 1677 Égypte (*Reconnaissances jusqu’en 1830*), 175–176.

tételezi, hogy a törökök békés beleegyezésüket adják Egyiptom francia megszállásához.¹⁴³ Anglia szempontjából jóval bonyolultabb a helyzet. A báró elképzelhetőnek tartja, hogy diplomáciai eszközök bevetésével, esetleg az amerikai francia gyarmatok elcserélésével meg lehetne győzni a briteket Egyiptom francia bekebelezésének szükségességéről: „No de hogyan viszonyulnak majd ehhez az angolok, akik tudvalevően kereskedelmünk és tengerészetünk természetes ellenségei? Valószínűleg nem az egyiptomi, még ágyúlövésnyi távolságra sem megközelíthető partvidéken, vagy esetleg a francia partokon támadnának meg minket. A Földközi-tenger medencéjének elfoglalása valószínűleg nem okozna nagy károkat kereskedelmünknek, hiszen a mi kis hajóink könnyen, szinte észrevétlenül elsiklanának az ő hatalmas hadihajóik elől. [...] Egyetlen lehetőségük a gyarmataink elfoglalása lenne. Érdemes-e megvédenünk azokat, miután az állandó veszekedések okai és veszteségei voltak? Vajon meg tudjuk-e védeni őket? Vagy mondjunk le a gyarmatainkról az angolok javára, illetve bizzuk az amerikai lakosságra, hogy védje meg magát? Amikor ilyen fontos dologban kell döntenünk, nem szabad szem elől veszítenünk, hogy Egyiptom egy-maga képes az összes árucikk pótlására, sőt akár meg is szászszorozhatnánk azokat, ha kezünkbe kerülne ez a tartomány. Hasonlítsuk össze a két hódítást: míg az egyik kimeríti, a másik fokozza az erőinket. Hasonlatképpen összevethetjük a jelenlegi kereskedelmünket jelképező szerteágazó gallyakat ama fa törzsével, amelynek gyökerei az egész világegyetemet behálózzák, és annak tápanyagait felszívják. Nem kárpótolhatnánk-e magunkat a gyarmatainkon elvesztett emberekért azokkal az alattvalókkal, akik Egyiptomba igyekeznének?”¹⁴⁴

Az Egyiptom elfoglalásából származó előnyök felsorakoztatása után a szöveg következő részében (Plan d'opérations pour la conquête de l'Égypte) a tényleges hódítási hadműveletek részleteiről esik szó. François Charles-Roux szerint a tervzet híven követi de la Laune tengerésztiszt javaslatait, így a báró mellett mindenképpen őt tekinthetjük a katonai terv másik szellemi atyjának.¹⁴⁵ A rövid történeti bevezető után, amely egészen Szent Lajos első keresztes hadjáratáig vezet vissza az olvasót, a szöveg rendkívül könnyű vállalkozásnak próbálja meg feltüntetni a katonai akciót, amelyet egy gyakorlatilag védekezésre képtelen ellenféllel kell megvívni: „Egy olyan hódítás, amelyben csak gyenge ellenféllel kell megküzdeni, és millióknak okozhatunk megnyugvást, sokkal inkább az emberiséget, mint a hódítót dicséri. Egyiptom helyzete és a rajta uralkodó erők számbavétele után a hódítás sokkal inkább békés területfoglalásnak, mintsem erőszakos okkupációnak tűnik. Ezért jelen tervzetünkben csak a változáshoz szükséges erők szállítását javasoljuk, amelyek az összes művellet befejezése után Egyiptomot a király uralma alá helyezik, ki ezáltal a terület szerencsés fekvéséből adódó összes előnyt élvezheti majd.”¹⁴⁶

A hadművelleti tervben pontos adatokkal szerepel az összes szükségesnek tekintett eszköz listája: öt sorhajó, hét fregatt, három chebec hajó,¹⁴⁷ hat félgálya, nyolcvan

¹⁴³ „On trouvera encore dans le fanatisme des Turcs un moyen de les tenir dans la dépendance, en s'assurant de celle de la Mecque par les besoins du Yemen qui échange les denrées qu'il tire de l'Égypte pour sa subsistance contre les caffés qu'il produit et dont on peut s'assurer la totalité.” Uo. 179–180. Vö. Charles-Roux, François: *Le projet français de conquête de l'Égypte sous le règne de Louis XVI.* 72.

¹⁴⁴ Uo. 181–182. Vö. Charles-Roux: *Le projet français*, 72–73.

¹⁴⁵ Charles-Roux: *Les origines de l'expédition d'Égypte*, 88.

¹⁴⁶ SHD, série 1M 1677 Égypte (Reconnaissances jusqu'en 1830), 194.

¹⁴⁷ A chebec háromárbócos, latinvitorlázatú földközi-tengeri hadihajó volt.

szállítóhajó, 12 000 gyalogsági katona, 5000 dragonos stb.¹⁴⁸ A tengeri haderő gyülekezési bázisául a krétai Paleo Castro kikötőt jelölték ki, ahonnan a hajóhad a július végi kedvező széllel indulna Alexandria felé. A terv szerint Alexandria elfoglalása után Abukir és Damiette meghódítása következne, ahol egy következő hadműveleti bázis létrehozására kerülne sor. Innen szárazföldi úton folytatódna a hadjárat Rosette-en keresztül Kairóig, amelynek elfoglalása képezi az egyiptomi hódítási terv záróakkordját.¹⁴⁹ A báró geostratégiai megállapításainak helyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Napóleon is ezt az útvonaltervet alkalmazta egyiptomi hadjárata során. A Tott báró neve által fémjelzett egyiptomi hódítási terv két évtizedig a hadügyi és tengerészeti minisztériumok levéltáraiban pihent, de nem merült a feledés homályába. A Napóleon által vezetett egyiptomi hadjárat előkészítése során átfogó levéltári kutatások folytak, amelyek irányításával a híres tudóst, Gaspard Monge-t, a hajdani mézières-i hadmérnöki iskola matematikai és térképészeti professzorát bízták meg. Rosily altengernagy, a tengerészeti térképek és alaprajzok levéltári osztályának igazgatója több iratcsomónyi dokumentumot adott át Monge-nak, aki továbbadta azokat Bonaparténak. Ezek közé tartoztak a Saint-Didier által összegyűjtött feljegyzések és Tott báró Egyiptom elfoglalására vonatkozó iratai is.¹⁵⁰

A Tott báró utolsó kiküldetésére vonatkozó két jelentés – egyrészt a levantei francia kirendeltségek ellenőrzésének jelentése, másrészt pedig az egyiptomi titkos megbízatásáról szóló beszámoló – a versailles-i kormány meglehetősen szűk köréhez jutott el. A hódítási terv minden filozófiai érvelés és logikus tervezés ellenére sem győzte meg a francia államférfiak többségét, akiknek figyelmét az egyre jobban kiélesedő angol–amerikai gyarmati konfliktus aktuális kérdései kötötték le. A Vergennes gróf külügyminiszter az európai hatalmi egyensúly védelmében és az Oszmán Birodalom integritásának őréként inkább az amerikai felkelők megsegítésére mozgósította volna a francia flottát, mint az egyiptomi partok felé. Amikor II. József – cserében az Oszmán Birodalom felosztásának támogatásáért – 1782-ben felajánlotta Egyiptomot a bécsi francia követnek, a francia külügyminiszter éppúgy elutasította a tervet, mint korábban a Tott báró által benyújtottakat is.¹⁵¹ Jóllehet a terv még jó ideig papíron maradt, a báró munkáját nem nevezhetjük teljesen haszontalannak, hiszen Bonaparte Napóleon annak számos elemét felhasználta a saját expedíciójához. A politikai és katonai elemeken kívül Bonaparte igen nagy érdeklődést tanúsított a Tott báró mellett tartózkodó tudósok tevékenysége iránt is. Közülük a báró tolmácsát meg is hívta később, hogy csatlakozzék az ő tudósokból álló kíséretéhez.

Ami a báró hivatalos kiküldetésének eredményeit illeti, e téren nagyobb siker koronázta a tevékenységét. A főellenőri hivatalt egyébként 1779 júniusáig töltötte be,¹⁵² de jelentései-

¹⁴⁸ SHD, série 1M 1677 Égypte (Reconnaissances jusqu'en 1830), 194–195.

¹⁴⁹ Charles-Roux: *Les origines de l'expédition d'Égypte*, 89–90.

¹⁵⁰ Brégeon, Jean-Joël: *L'Égypte de Bonaparte*. Toulouse, 1991. 85.

¹⁵¹ Murphy, Charles Gravier, 318–320. Vö. Creelius, Daniel: *A Late Eighteenth-Century Austrian Attempt to Develop the Red Sea Trade Route*. Middle Eastern Studies, vol. 30. (Apr. 1994) no. 2. 262–280.

¹⁵² Részlet Sartine gróf a konzuloknak címzett, erre vonatkozó körleveléből (Versailles, 1779. június 28.): „Monsieur le baron de Tott, Monsieur a rendu compte a Sa Majesté de tous les objets relatifs a la tournée qu'il a été chargé de faire dans les echelles du Levant et de Barbarie ses fonctions, en qualité d'inspecteur général des établissements françois situés dans ces pays, devoient cesser a cete époque. Ainsi sa commission se trouve entièrement terminée. Je vous en préviens par ordre de Sa Majesté pour que vous n'ayés plus aucune correspondance avec Monsieur de Tott sur les objets de votre service.” CADN, série A Constantinople, fonds Saint-Priest 111. fol. 129.

vel és beadványaival még ezután is jó ideig hozzájárult a hivatalos szabályozói és törvény-módosító munkához. Az általános változtatásokat javasoló beadványát (*Mémoire sur les arrangements généraux du Levant et de Barbarie*) a kormány különböző bizottságai tárgyalták, amelyekben három miniszter – Maurepas gróf, Vergennes gróf és Sartine gróf – valamint a Marseille-i Kereskedelmi Kamara részéről Guillaume Rostagny¹⁵³ is helyet foglalt. Ennek köszönhetően sikerült lerakni egy új általános reform alapjait a levantei és barbáriai francia képviselők igazgatásában, amely a Paul Masson történész által egyszerűen csak az „ancien régime testamentumá”-nak nevezett 1781-es királyi rendelethez vezetett. Colbert 1681-es nagy rendelete óta ez volt a legjelentősebb változás, amely megerősítette a francia kormányzat szerepét a Marseille-i Kereskedelmi Kamarával szemben. Ez a rendelet még a konzulok magánéletét – például a házasságát – is szabályozta, és nekik hasonlóképpen megfigyelés alatt kellett tartaniuk a kirendeltségükhöz tartozó honfitársaikat.¹⁵⁴ A reform része volt annak az ancien régime végétől kezdődő, a központosítást erősítő folyamatnak, amelyet Tocqueville híres munkája is tárgyal.¹⁵⁵

Más reformokhoz hasonlóan ez utóbbi is kivívta ellenzői haragját, és heves viták közepontjába került. Saint-Priest gróf – aki nagyon ellenezte, hogy egykori beosztottja ilyen magas ellenőri hivatalba emelkedjen – különösen annak költségeit tartotta irreálisan magasnak: „Tott a király fregattján utazott, bejárta a kirendeltségeket, ajándékokat kapott, növelte az igazgatás költségeit, és egyáltalán nem orvosolta annak hibáit. De mindezt senki sem firtatta, nehogy kiderüljön, hogy alkalmatlan emberre bíztak egy ilyen fontos kiküldetést. A tengerészeti és külügyi minisztérium végül ötezer frank kegydíjat állapított meg számára, hogy megszabaduljon tőle.”¹⁵⁶ A báró egy fontos egyházügyi reformjavaslatot is benyújtott, de a keleti keresztény egyházi szervezetek központosítását célzó javaslata nem nyert támogatást. A felvilágosult uralkodók egyházpolitikai elvei nyomán a ferences rend kezébe összpontosította volna az összes szentföldi katolikus missziós tevékenységet.¹⁵⁷ Jelentéseit alaposan megvizsgálták Versailles-ban, de a Marseille-i Kereskedelmi Kamarát képviselő Rostagny javaslatára elnapolták azok végrehajtását.¹⁵⁸

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Tott báró egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak. Utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta. Terveinek megvalósulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és négy nyelvre lefordították. 1785-ben a észak-franciaországi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett

¹⁵³ Guillaume Rostagny (1733–1820), ügyvéd, 1772-től 1791-ig a Marseille-i Kereskedelmi Kamara képviselője. Később államtitkár és velencei konzul.

¹⁵⁴ „*Les rapports consulaires nous parlent des ordonnances qui défendent le mariage des Français avec des Grecques, parce que leurs enfants devenaient grecs et ne retournaient pas en France.*” N. G. Sovronos: *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*. Paris (PUF), 1956. 164.

¹⁵⁵ Lásd ehhez: Tocqueville, Alexis de: *A régi rend és a forradalom*. Budapest, 1994.

¹⁵⁶ Comte de Saint-Priest: *Mémoires*. Tome I. Paris, 1929. 160.

¹⁵⁷ „*Le plus avantageux, dit-il, serait de n'avoir au Levant qu'une espèce de moines.*” Charles-Roux: *France et Chrétiens*, 85.

¹⁵⁸ Uo. 86.

véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafürdőn (ma Bad Tatzmannsdorf Burgenlandban) élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkányház”-nak (Hexenhaus) keresztelték át. 1793 októberében bekövetkezett halála után vendéglátója a kísérleti eszközöket a szombat-helyi királyi katolikus gimnáziumnak adományozta, megteremtve ezzel annak első természettudományi szertárát. A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafürdői temetőben.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Lásd ehhez: Tóth Ferenc: *Egy tarcsafürdői emlék*. Vasi Szemle, 2001/1. 31–42.